Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

REDIGERET AF

HAL KOCH

DET DANSKE FORLAG
KØBENHAVN

Hefte 4 Juni 1945 3. Aargang

BIRKA

Af Oberstløjtnant *Chr. Bokkenheuser.*

Da *Ansgar* i Aaret 829 eller 830 — efter i nogle Aar at have virket i Danmark — drog til Sverige for der at prædike Evangeliet, var *Birka* hans Maal. Han kom fra Hedeby; her havde han mødt Købmænd, der var vante til at gæste Byen ved Mälarens Vande, og disse havde fortalt ham, at Birka var den betydeligste By i Sveariket, det Sted, hvor Evangeliet om den hvide Krist havde de bedste Betingelser for at slaa Rod.

Ansgars Rejse fra Danmark til Sverige foregik til Søs, men han naaede paa den Maade ikke til Vejs Ende; Sørøvere overfaldt Skibet, han blev plyndret for, hvad han havde med sig, og han maatte fortsætte til Fods. I Birka blev han og hans Mænd modtaget af Høvdingen, og af denne fik han Tilladelse til at forkynde Kristendommen.

Inde midt i *Mälaren*, 30 km Vest for Stockholm, paa *Björkön*, ligger i Dag Resterne af den fordum saa rige Handelsstad *Birka*.

Rejsen dertil sker pr. Dampbaad fra Stockholm. Det er en smuk Tur: En Formiddag gaar Baaden fra Klara Strand i Nærheden af Stadshuset, og den fører os ud igennem Mälarens mange Sunde, smalle og brede, forbi Hundreder af Øer, smaa og store imellem hverandre, nogle paa Størrelse med et almindeligt Spisebord eller en Stue i en kjø-

benhavnsk Lejlighed, andre af en saadan Udstrækning, at de naturligt maales i Hektar, et Faatal i Kvadratkilometer; den største af dem, *Selaön*, er paa 91 km²; alle er de berømte for deres Skønhed.

Det er Mälarens Bredder, vi ser. Inde ved Stockholm ligger Villaer med Haver, besværlige at færdes i, med stejle Klippestier imellem Træerne, men med en herlig Udsigt over et stærkt skiftende Landskab; længere ude er Naturen mindre civiliseret, den nøgne Klippevæg træder frem, graat i graat med enkelte smaa grønne Pletter, det er de Steder, hvor et Frø har kunnet spire eller en Plante slaa Rod, men Øjet møder ogsaa store Skove, Gran og Fyr, Birk og Eg, men ingen Bøg; enkelte Steder afbrydes Klippepartierne af et Stykke Eng med græssende Kreaturer, eller vi ser Kornmarker brede sig.

Naar vi er kommet ud af det sidste Sund og nærmer os Mälarens største Vandflade, *Prästfjärden* med Norra og Södra Björkfjärden, ligger Björkön lige for os, og op over den rager en Klippe til Vejrs, det er Borgen; paa dens Top ser vi Mindesmærket for Nordens Apostel, Ansgar.

Paa Vestsiden er der en Anløbsbro, Baaden lægger til, og vi gaar i Land. Øen er kun lille, 4 km², og den var i det 9. Aarhundrede endda kun halvt saa stor. Den Gang stod Mälarens Vande 4 m højere end nu, og et 700 m bredt Sund delte Björkön i to omtrent lige store Dele. Imellem grønne Birke og blomstrende Slaaen, henover et Græstæppe, der er isprængt alle Aarstidens vildt voxende Blomster — det er forbudt at plukke af dem — gaar vi opad; de fleste Steder er Stien jævn, traadt af de mange hundrede Turister, der Aar efter Aar kommer her, men hist og her kommer Klippen frem, bar og nøgen, og vi maa passe paa, at vi ikke glider og falder; endelig er vi oppe, foran

os aabner *Kungsporten* sit Gab, og vi har Ansgar-Monumentet paa nært Hold. Vi gaar ind i Borgen.

Der er fra dette Sted en herlig Udsigt. Imod Vest ligger *Södra Björkfjärden*, og vi ser langt ud over dens Vandflade, imod Nord snævres Mälaren ind. Øer lukker for Udsigten, og vi nøjes med at se over til den hvide Kirke paa Adelsön; for 1000 Aar siden boede her den Konge, under hvis Varetægt Handelsstaden hørte.

Vi gaar hen til Volden, og nedenfor ligger den Plet, *Svarta jorden*, hvor i sin Tid Birka laa; Byen tegner sig ikke for os, vi maa nøjes med at tænke os Pladsen dernede fyldt med Smaahuse og Hytter og befolket med Købmænd fra det, man den Gang kaldte Alverdens Lande. Lige ind under Voldens ydre Kant ligger en Mængde mindre Jordhøje, det er Fortidens Grave, og bag Bypladsen standses Øjet af en Birkelund, den indeholder andre Gravpladser fra gamle Dage.

Borgen — eller som Svenskerne siger: Borg — er den Fæstning, i Læ af hvilken Staden blev bygget; det er et imponerende Værk med Volde af Sten og Grus imod Nord, Øst og Syd. Imod Vest har den stejle, utilgængelige Klippevæg dannet en tilstrækkelig Hindring for fjendtlig Fremtrængen; den er ca. 30 m høj. Nu er der ved dens Fod et lille Skovbælte, men for 1000 Aar siden skyllede Bølgerne lige hen til Bjærgets Fod, og der var ingen Mulighed for, at en Angriber her kunde vinde Fodfæste.

Den vide Udsigt, vi i Dag beundrer som et skønt Naturmaleri, havde i Birkas Tid en mere praktisk Værdi; Vagtmandskabet kunde spejde ud over Vandet og i Tide opdage, om uvelkomne Gæster nærmede sig; de kunde saa lade Hornet gjalde og blæse Alarm ud over Borgen og

Staden, saa at alle kunde være rede, naar Fjenderne søgte at gaa i Land.

Borgen skulde imidlertid ikke alene forsvare Staden, den skulde i Ufredstider ogsaa give Indvaanerne et sikkert Tilflugtssted — det er et Forhold, der kendes fra mange Steder i Norden. Et saadant »Beskyttelsesrum« var vist i særlig Grad tiltrængt i Birka, thi det synes, at Byen i sine unge Dage har ligget hen aaben og ubefæstet, og at den Byvold, hvis Rester vi nu ser, stammer fra de sidste Dage af Blomstringstiden.

Naar vi gaar henover Svarta jorden, kommer vi i Kanten af Birkelunden til et Stykke af *Byens egen Befæstningslinie;* der findes nu bevaret et 500 m langt Stykke, men der er ingen Grund til at tro, at dette ikke skulde have været fortsat imod Sydvest, saa at Linien gik helt hen til Borgens Fod. Volden er forholdsvis lav, den hæver sig kun 1½—2 m over det omliggende Terrain, og det er derfor naturligt at gaa ud fra, at der til den har været knyttet et særligt Værn — det brugte man i Datiden. Visse Forhold peger herpaa; der er i Volden ialt 6 Gennemskæringer, og det er urimeligt, at der paa en Strækning af 500 m skulde have været 6 Porte; en naturlig Forklaring er, at disse Huller i Volden har givet Plads til Taarne af Træ, der kunde støtte Forsvaret; naar man saa gaar ud fra, at mellem dem har Volden været kronet af en Række Palisader, bliver det til en hel Fæstningslinie af Træ. Hvis en Fjende vilde angribe den, var det naturligt, om han søgte at tænde Ild i den; han kunde f. Ex. lægge Halm eller lignende langs Foden og sætte en Brand til; hvis det nu kom til at blusse, vilde der være Fare for, at Ilden naaede Byens straatækte Hytter, men det ser ud, som om der var tænkt paa dette Forhold, thi mellem Volden og Staden har der netop været en ret stor Afstand — et Brandbælte.

Denne Vold stammer vistnok fra Birkas yngre Dage. Man har i Begyndelsen ment at kunne nøjes med den Beskyttelse, som Borgen gav, men saa har de politiske Forhold skiftet Karakter, og man har maattet bygge en Vold udenom Byen; den er blevet opført i Hast, derfor har man ikke kunnet naa at bygge højt — ved det samtidige Hedeby er Volden 12 m høj — og man har saa forøget Forsvarsværdien ved Palisader og Taarne af Træ, et Materiale paa hvilket der ikke var Mangel.

Omkring den Plads, hvor for 1000 Aar siden Birka laa, findes der en stor Mængde Gravhøje; de ligger, smaa og store mellem hverandre, paa sine Steder ganske tæt, og de fortæller os om Beboerne i gamle Dage. 2000 Stykker regner man, at der er ialt, og en stor Del af dem er i de senere Aar blevet undersøgt. Der findes Grave med brændte Lig, hvis Rester er samlet i en Urne, og der findes Skeletgrave, hvor den døde og det ham (eller hende) tilhørende Gravgods endnu er saa vidt bevaret, at man gennem en Undersøgelse har kunnet skaffe sig Kendskab til Livet for 1000 Aar siden. Størsteparten af Gravene stammer fra Aarhundredet omkring 900.

Disse store Mængder af Grave, samlede paa en forholdsvis snæver Plads, ikke som i Danmark i lange Rader, er meget betagende; udenom dem ligger Birkelunde, og imellem dem staar som Skildvagter Enebærbuske, mørke og spredte, som hade de hver især en af de gamle at vogte.

Nord og Nordøst for Byen — Svarta jorden — ligger de *Havne*, Købmændene for et Aartusinde siden brugte, Korshamn og Kugghamn; i Nærheden af den første er der Rester af en Kirke, og maaske staar det Navn, Havnen bærer, i Forbindelse hermed; det er ligeledes naturligt at forklare Kugghamn ved at tænke paa Ordet Kogge, som

var Betegnelsen for de store frisiske Handelsbaade, der i Mængde har gæstet Birka.

Man mener — ialtfald i Sverige — at Birka i det 9.—10. Aarhundrede var *Nordens største Handelsplads*, men det er vanskeligt for et Nutidsmenneske, der staar paa Kanten af Borg og ser udover Svarta jorden, at tænke sig, at paa den lille Plads, 12 ha, har Nordens største Handelsstad ligget; 12 ha svarer omtrent til Kastellet i Kjøbenhavn, Hovedvolden iberegnet.

Birka var imidlertid ikke den ældste af Sveriges Handelsstæder; *Gotland* havde før 800 været Stedet, hvor de fremmede Skibe fra alle Sider mødtes, men ved Begyndelsen af det 9. Aarhundrede ændredes Forholdene, Gotland gik tilbage, og Birka gik frem. Naar man ser paa Kortet og tænker paa Sørøvernes Færd, kan det falde naturligt at ville finde Grunden hertil i Birkas mindre udsatte Beliggenhed, skærmet som den var af Sunde og Sejlløb, der var vanskelige at finde og lette at spærre. Den Omstændighed, at Birka i sin første Tid ikke var befæstet, synes at pege paa, at man her følte sig mere tryg. Fra Begyndelsen af det 9. Aarhundrede fandtes der et stærkt Svea rike med Centrum ved Mälaren; dets Grænser kendes ikke, først fra Aarhundredets Slutning ved man, at det omfattede Østkysten helt ned til Skåne. Mulig har Gotland været i nær Forbindelse med dette Rige, maaske en Del af det.

I *Uppland* var der imidlertid den Gang ogsaa andre Steder, der havde Krav paa Opmærksomhed. Gamla Uppsala, Sigtuna og Enköping, men det vil føre for vidt at komme nærmere ind paa dette Forhold.

Naar imidlertid Birka evnede for en Tid — højst 200 Aar — at hævde en førende Stilling, maa Grunden søges

deri, at den laa, hvor Vejene mødtes. Fra Syd til Norge kom Handelsmændene søværts langs Sveriges Østkyst, ad den smalle Fjord til Södertälje (der tilhører en lidt senere Tid) og igennem Mälaren til Stæderne i Uppland, og fra Øst til Vest drog andre ind imellem Skärgårdens Øer og gennem Mälaren paa langs forbi Vesterås og Strängnäs til Midtsveriges Egne. Begge Veje førte forbi Björkön, og det blev derfor naturligt, at der her skabtes en blomstrende Stad.

Det 9.—10. Aarhundrede var Vikingetogenes Tid, men det var ikke de nordiske Vikinger — et smukkere Navn end det for den første Tid mere træffende: Sørøvere — der fik den største Betydning for Landenes Opkomst, det var Købmændene, der fulgte i Vikingernes Kølvand, og som anlagde Byer og spredte Kulturen — herunder ogsaa Kristendommen — ud over Norden. Karl den Store søgte ved Hjælp af sine Krigere at trænge op i Jylland, men ved Danevirke mødte han Danekongen, Gotfred, og længere kunde han ikke komme. Hans Købmænd fra Dorestad i Holland rejste imidlertid ind i Landet med deres Varer, og de fuldførte paa fredelig Vis den Opgave, Kongen ikke evnede at løse.

Købmændene kom til Birka fra Øst og Sydøst; fra Persien og Indien, ja selv fra Kina førtes Varer — fordyrede ved utallige Omladninger — over det kaspiske Hav og ad Volga til den finske Bugt, og fra Arabien og Konstantinopel gled Baadene op ad Dnjepr for at finde frem til de Floder, der mundede ud ved de baltiske Kyster.

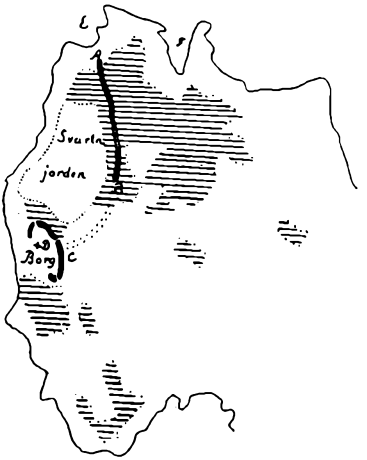
De Fund, der er gjort i Svarta jorden og i Gravhøjene, fortæller om de Varer, som i det 9.—10. Aarhundrede blev ført til Norden. Der var først og fremmest Sølvmønter fra Arabien og Persien, en stor Del af dem brugte Kvinderne i Birka som Smykker. Dernæst har man fundet Rester af

Silketøjer, der tyder paa, at deres Hjemsted har været Kina — deres Fremkomst siger, at Luxus har været raadende i Birka, og at Befolkningen der har været rig. I den Retning peger ogsaa pragtfulde orientalske Smykker, hvoraf nogle stammer fra Ægypten. Fra Landene i Nordøst førtes Skind af Egern, Maar og Bæver, og alle disse Sager solgtes til Vestens Købmænd, der havde med sig Flanderns fine Klædevarer, Glaskrukker og -bægre fra det karolingiske Frankerrige, fin Keramik fra Rhinegnene og mange andre Ting, der var stærkt efterspurgt af Østens Folk.

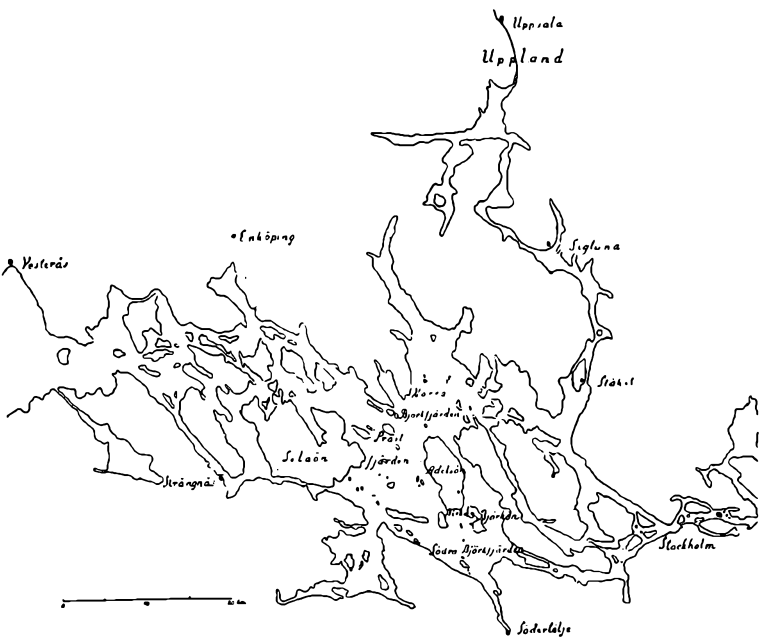
Fundene fortæller ogsaa om svenske *Haandværkere*, om de grove, vævede Dagligvarer, de fremstillede, om de Kander, som kunstnerisk uddannede Broncestøbere skabte, og om Kamme og lignende Ting, der blev skaaret ud af Horn eller Ben.

Birka var en Handelsby, men den var ogsaa et *Missionscentrum*. Fra den spredtes ud over Svea riket den Lære, som Ansgar ved sine Besøg havde prædiket. Det gik langsomt, Folk hang ved de gamle Guder, og selv om de kunde begejstres for den hvide Krist, faldt de, naar Missionærerne vendte Ryggen til, let tilbage til Thor og Odin; de havde svært ved helt at se bort fra, at naar Lynene knitrede og Tordenen rullede, saa at Luften bævede, saa var det Thor, der med sine Bukke kørte hen over Himmelhvælvet.

Fornyede Missionærbesøg — Ansgar kom til Birka to Gange, omkring 830 og ved 850 — gjorde imidlertid deres Virkning, Konger og andre Stormænd lod sig døbe, og tilsidst havde Kristendommen sejret; en Bispestol oprettedes i Birka — den første i Norden.

Skitse over den nordvestlige Del af Björkön. A—B Stadens bevarede Fæstningslinie. B—C den formodede Fortsættelse til Borg. D Ansgar-Monumentet. E Kugghamn. F Korshamn. De skraverede Omraader er Gravfelterne.

Nutidskort over Mälaren.

Udsigt fra Borgen over Gravene imod Syd.

Kungsporten og Ansgar-Monumentet.

Birkas Blomstringstid var i det 9. og i en Del af det 10. Aarhundrede, men saa kom *Ulykken*. Man er ikke klar over Grunden hertil og heller ikke over det nøjagtige Tidspunkt. Var det en fremmed Stridsmagt, der brød ind og røvede og plyndrede? Staar Nedgangen i Forbindelse med, at man — som det synes i Hast — opførte (eller udbedrede) Fæstningsværkerne om Staden og forgæves søgte at værge sig? Man ved det ikke, kun et kan fastslaas, at Byen ikke, som saa mange andre, blev brændt; der er ikke Spor af Ildens ødelæggende Hærgninger.

En ny Handelsstad skød frem — *Sigtuna*. Ser man paa Kortet, kan man ikke undgaa at lægge Mærke til, at denne By havde bedre Muligheder for at være beskyttet. Den ligger ved Sejlløbet op til Uppsala, og dette indsnævres lidt Syd for Sigtuna; de senere Tiders Ærkebisper havde Stäket til deres Borg — paa et Sted, der fra Naturens Haand var som skabt til Anlæg af en Spærrebefæstning.

Litteratur:

Sune Lindqvist: Björkö. Svenska fornminnesplatser. Stockholm 1933.

Holger Arbman: Birka. Stockholm, 1939.

SKYTTEGILDE OG BORGERVÆBNING

Af Arkivar, cand. mag. *Henny Glarbo.*

Alle, der har besøgt de hollandske Malerisamlinger, vil have lagt Mærke til Skyttebillederne. Kæmpestore Malerier, der indgaaende og detailleret fortæller os om de ejendommelige Korporationer, der i de germanske Lande kaldtes Skyttegilder, og som iøvrigt fandtes i mange forskellige Folkeslag, men som intetsteds kom til saa rig en Udfoldelse som i Nederlandene.

Gilder var oprindeligt faglige Broderskaber, og som saadanne kan de spores helt tilbage til forhistorisk Tid, men først da Byerne i Middelalderen kom til at spille en mere fremtrædende Rolle, opstod Skyttegilderne. Navnet kommer ikke af at skyde, men af at beskytte, og Hollænderne fik tidligt Brug for at beskytte deres Byer. Til de Friheds-privilegier, de fik af deres Landsfyrster, var knyttet to Forpligtelser: Borgerne skulde selv forsvare Byen mod Angreb udefra og Oprør indefra, og de skulde møde under Landsfyrstens Fane til Landeværn. For at kunne opfylde disse Forpligtelser maatte Borgerne have Vaaben og være øvede i at bruge dem. De var vel stolte af ligesom Adelen at være bevæbnede, men det kostede Tid og Penge, og det blev derfor snart en Kreds af de rigeste Mænd i Byen, der skaffede sig den fornødne Udrustning og til bestemte Tider mødtes og øvede sig i at skyde. Skyttegilderne var frivillige Foreninger, og Skyttebrødrene, der var en saa

betydningsfuld Støtte baade for Fyrsten og Byøvrigheden, fik til Gengæld Privilegier og Gaver, f. Eks. Ret til at indføre Vin uden at betale Accise, Ret til at fiske i Stadsgraven, Fritagelse for at kunne arresteres for Gæld, Straffrihed, hvis nogen dræbtes ved Øvelserne o. lign. Af Gaverne kan det nævnes, at Øvrigheden i den lille hollandske By Deventer lovede alle, der blev Medlemmer af et Skyttegilde, 3 Alen hollandsk Lærred om Aaret.

Naar Skyttebrødrene skulde stille til Felttjeneste for Fyrsten eller til Byens Forsvar, mødte de under deres egne Kaptajner og Faner, men Forpligtelsen til at tjene Fyrsten forsvandt, efterhaanden som denne mere og mere anvendte Lejetropper. Kun naar han kom til Byen, skulde Skytterne i deres prægtige Dragter og Udstyr gaa ham i Møde i Optog og deltage i hans Fester.

I de større Byer fandtes flere Skyttegilder med forskellige Vaaben og Navne. De ældste og fornemste brugte Armbrøsten, en Bue, der var saa svær, at den maatte spændes med Foden; de havde St. Georg, den ridderlige Dragebekæmper til Skytshelgen. De yngre Gilder brugte den lette Haandbue, og de var indviet til St. Sebastian, der havde lidt Martyrdøden ved Pileskud. En tredje Gruppe øvede sig særligt i Brugen af Skydevaaben, og de havde oftest St. Antonius eller Sta. Barbara til deres Helgen. Gildet havde et Alter i Kirken, indviet til Helgenen, og her læstes der ogsaa Messe for de afdøde Brødre. Naar en Borger blev optaget i Gildet, skulde han betale et Indskud »til Lys paa Alteret«, som det hed, men i Praksis gik det oftest i Gildekassen.

Hvert Skyttegilde havde en prægtig Silkefane med Helgenens Billede, men den brugtes kun i Krig og opbevaredes ellers i Kirken. Ved Fester og Øvelser anvendtes en anden, der var lavet af indtil 60 Alen Slørdug. Som det fremgaar

af Skyttebillederne var den meget lang, men meget let, saa den kunde bæres paa en forholdsvis kort Stang. Det var en meget fornem og attraaet Stilling at være Fanebærer eller Fændrik, hvad der ogsaa fremgaar af den straalende Dragt, han bar.

Naar Skyttebrødrene skulde i Krig bar de som andre Krigere fuld Harnisk, men til Øvelser og Fester nøjedes de med Halspladen, og det er karakteristisk, at de iøvrigt lagde mest Vægt paa at demonstrere deres Rigdom ved en pragtfuld Paaklædning. Hovedbedækningen »Scutscovel« var ofte flerfarvet i Byens eller i Skyttekongens Farver; den var det egentlige Skyttemærke, og naar Gildet indbød Fyrsten, Bispen eller Borgmesteren til en Fest, gjorde man det ved at sende ham en »Scutscovel« i Gildets Farver.

Det centrale Punkt i den store, aarlige Gildefest var Papegøjeskydningen, en ældgammel Skik, der træffes over hele Europa, og som maaske endda stammer fra Østen. En Træpapegøje, beslaaet med Jærnplader blev opstillet paa en Stang, og Brødrene skød til Skive efter den. Den, der skød Fuglen ned, blev Skyttekonge, hvad der i Nederlandene var ret betydningsfuldt, da han derved blev Formand for Gildet i et Aar. Hvis det lykkedes for den samme Skytte 3 Aar i Træk, kaldtes han »Skyttekejser«. Han styrede ved Hjælp af et Raad, hvori Byens Borgmester ofte havde Sæde; derefter fulgte Kaptajner, Løjtnanter og Fanebærere, der som Regel kun valgtes for et eller to Aar, og traadte saa tilbage som menige Skyttebrødre.

Skydeøvelserne foregik i en med Træer bevokset Gaard ved Siden af Gildeshuset, der kaldtes »Doelen«. Da Skydningen med Bøsser blev almindelig, var det for farligt at skyde inde i Gaarden, og man anlagde derfor Skydebaner uden for Byen, men de straalende Festmaaltider, som Skyttebillederne saa levende skildrer for os, foregik i

»Doelen«. Hver Skytte skulde betale sin Andel deri, ogsaa naar han ikke mødte, og for de tiloversblevne Penge købtes Sølvgafler til Brødrene, der ellers selv skulde medbringe deres Spiseredskaber.

De hollandske Skyttegilder fik en ikke ringe politisk Indflydelse; de ydede By-Øvrigheden udmærket Støtte, og de værnede med Held Borgerskabets Frihed over for den omboende Adel, saa at denne ikke fandt anden Mulighed for at faa politisk Indflydelse i Byen end at lade sig optage i et Skyttegilde og gaa ind i Borgernes Rækker; og endelig blev Skytterne i den haardnakkede Løsrivelseskamp mod Spanierne i Sandhed hvad man kaldte dem »robora et nervi reipublicæ« (Statens Kærne og Styrke).

Da Utrecht-Unionen 1579 endelig beseglede de 7 nordlige Provinsers Frihed og ordnede deres Styre, var Skyttegildernes Tid forbi. Den oraniske Statholder ængstedes for dette bevæbnede By-Aristokrati; han ophævede dem og erstattede dem med Borgervæbninger, men Skyttegildet havde i den Grad sat sit Præg paa de nederlandske Bysamfund, at utallige Traditioner og Udtryk gik i Arv til Væbningerne.

Den store Forandring var, at det nu var en Pligt for *alle* Borgerne at tjene til Byens og Landets Bevogtning. Byen inddeltes i »Faner«, der hver stillede et vist Antal Mænd under en Kaptajn. Hver »Fane« havde sit Navn enten efter den Bydel, hvor den skulde holde Vagt, eller efter de Farver, den bar — i Amsterdam hed de f. Eks.: Oranje, Geel, Blauw, Wit og Groen — undertiden bevarede en »Fane« et af de gamle Skyttegilders Navne. I Stedet for Skyttekongen og hans Raad kom nu et Krigsraad, bestaaende af Officerer. Fritaget for at gøre Tjeneste var kun Præster og »Regenter« (d. v. s. Forstanderne for de kirkelig-filantropiske Institutioner), Professorer og Stu-

denter, Kirurger og kommunale Tjenestemænd. Borgervæbningens vigtigste Opgave var Vagttjenesten, der var nødvendig, men meget besværlig. Man skiftede mellem Dagvagt og Nattevagt; den sidste begyndte Kl. 8,30 om Aftenen, da Skytterne mødte ved Hovedvagten og af deres Kaptajner, Løjtnanter og Fændriker førtes til deres Vagtpost, og den varede til Portene aabnedes næste Morgen. Der var strænge Straffe for at udeblive eller for at drikke, sove, bande, sværge o. lign. under Nattjenesten, og ofte i Nattens Løb gjorde Officererne en Runde for at se, om alt gik rigtigt til.

Som en Arv fra Skyttegilderne opretholdt Borgervæbningen, i hvert Fald til ca. Aar 1700, baade Skydeøvelserne ved »Doelen« og Papegøjeskydningen med de dertil hørende Festmaaltider. Henimod Slutningen af Aarhundredet søgte man at gøre disse noget mindre overdaadige ved en Forordning om, at »i Forsamlingen maa der intet foretages eller trakteres med, hvorved den almindelige Ro, Fred og Stilhed skal kunne forstyrres eller formindskes.«

Mens Rembrandts bekendte Billede, der kaldes »Nattevagten«, maaske fremstiller det Øjeblik, da Væbningen med Officererne i Spidsen om Aftenen drager ud fra Hovedvagten til deres Poster, viser Frans Hals' farvestraalende Lærreder os de muntre Fester paa »Doelen« med de overdaadige Maaltider, den store Slørdugsfane og de festglade Borgere i deres pragtfulde Dragter. Skønt alle Borgere var vaabenpligtige, var det de rigeste, der fik de fornemste Stillinger, og som havde Raad til at betale Kunstneren for at skildre sig som Forgrundsfigurer.

Ogsaa i Danmark fandtes Skyttegilder, og de er sandsynligvis indført af hollandske eller nordtyske Købmænd,

men de udviklede sig her paa en ganske anden Maade end i Nederlandene. De danske Købstæder spillede ikke nogen tilsvarende politisk Rolle, fordi Landet saa tidligt blev en samlet Enhed og ikke som i Nederlandene bestod af en Samling Smaastater, og desuden kunde de danske Byer, med enkelte Undtagelser, ikke maale sig med de nederlandske i Størrelse og Rigdom, ligesom Borgerne ikke havde den samme Selvfølelse over for Fyrste- og Adelsmagt.

De ældste danske Skyttegilder var »Hellig Legems Lav« i Aalborg fra 1441 og »Hellig Trefoldigheds Gilde udi det danske Kompagni i København« fra omtrent samme Tid; senere kom der Skyttegilder i en Mængde andre Købstæder. De fungerede som gensidige Understøttelsesforeninger og navnlig holdtes der Fester ved baade glædelige og sørgelige Begivenheder blandt Gildebrødrene; den største Fest var allerede fra den tidligste Tid Papegøjeskydningen. Først efter 1660 optog de Skydeøvelser paa deres Program, mest som en Adspredelse, men dog ogsaa som en Uddannelse i Vaabenbrug for at kunne beskytte Byen mod et eventuelt nyt svensk Angreb. I København foregik Skydningen først i det danske Kompagnis Gaard i det nuværende Kompagnistræde (der har sit Navn fra Kompagniet), men da det blev for farligt i den tætbyggede By, skænkede Kongen dem en Skydeplads først ved Teglgaarden, hvor Nyboder nu ligger, senere ved Tagenshus og endelig den nuværende kgl. Skydebanes Grund, der dengang laa et godt og forsvarligt Stykke uden for Bygrænsen ved Vesterport.

Trods sin fredelige Karakter viste Skyttegildet dog, da Fjender nærmede sig Københavns Volde, at de ikke forgæves havde øvet sig i at haandtere Skydevaaben. Da Carl Gustav i 1659 belejrede og stormede København, stod

Skydebrødrene Side om Side med Soldater og Studenter paa Volden, og da Englænderne i 1807 nærmede sig Byen, meldte mange af dem sig frivilligt til Forsvaret.

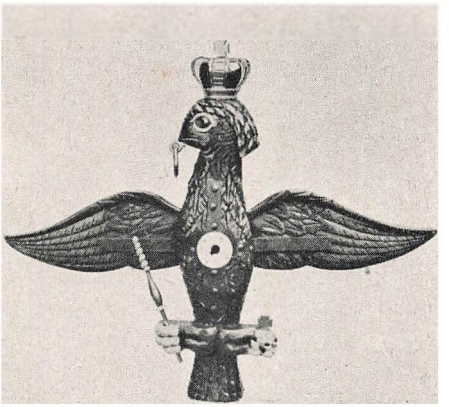
Den almindelige Skiveskydning fandt som Regel Sted hver Onsdag i al Stilfærdighed, men Skyttegildets vigtigste Begivenhed var Papegøjeskydningen, der fandt Sted to, senere en Gang om Aaret og efterfulgtes af glade Fester. En Papegøje med udbredte Vinger var rejst paa en Stang paa Skydebanen; Skyttebrødrene trak Numre og affyrede derefter i Rækkefølge deres Skud; den, der nedskød Brystpladen, blev Skyttekonge for det følgende Aar, og baade han og de, der nedskød de øvrige Dele af Fuglen, fik Gaver, oprindelig i rede Penge, senere i Sølvgenstande. Udgifterne til Præmierne afholdtes en Tid af Gildekassen, ofte med et Tilskud fra Kongen, senere af den afgaaende Fuglekonge, en ret kostbar Fornøjelse, og endelig blev det Regel, at Medlemmerne paa Omgang skulde »give Sølv«.

Kongerne har altid vist deres Velvilje og Interesse for det københavnske Skyttegilde, der bestaar den Dag i Dag under Navnet »det kongelige københavnske Skydeselskab og danske Broderskab«. Christian III indmeldte sig i 1542 som Skyttebroder og forærede samtidig Gildet en sølvforgyldt Papegøje med Kæde, som skulde bæres af Fuglekongen, (den blev stjaalet i 1701), og alle følgende Konger lige op til vore Dage, med Undtagelse af Christian VI, har været Medlemmer af Gildet. Ogsaa Dronningerne, Prinser og Prinsesser indmeldte sig, og to Dronninger, Charlotte Amalie og Caroline Mathilde, deltog aktivt i Papegøjeskydningen. Christian III' Eksempel efterfulgtes straks af Rigsraaderne, og op igennem Tiderne har en Mængde Adelige, Gejstlige, Professorer o. a. været Gildebrødre Side om Side med Købmænd og Haandværkere, men Gildet mistede aldrig sit Præg af i første Række at være *Borger-*

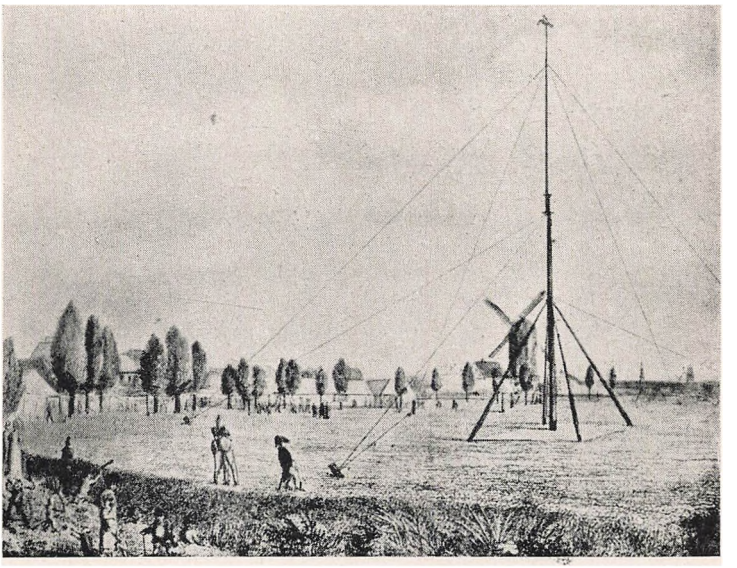
Frans Hals.

Officerer fra et Skyttekorps i Haarlem 1633.

Papegøjen, som der skydes til ved Kongefugleskydningen.

Papegøjen, som der skydes til ved Kongefugleskydningen.

Skydepladsen med Papegøjestangen paa »Den kgl. Skydebane« i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede.

nes Gilde, samtidig med at det blev et slaaende Bevis paa den indgroede demokratiske Fællesfølelse i det danske Samfund. Under hele Enevældetiden mødtes her Konge og Borger til fælles Skydeøvelser og fælles Fester, og i Frederik VI' Tid fejredes Kongehusets Familiebegivenheder oftest med en Fest i Skydeselskabet, hvor Kongen aabnede Ballet med Fuglekongens Hustru, og kongelige og borgerlige blandede sig baade ved Gildebordet og i Dansen.

Ved Prins Frederik (VII)' Bryllup med Frederik VI' Datter Wilhelmine holdtes en stor Fest i den endnu eksisterende kgl. Skydebane paa Vesterbrogade, hvor baade Hovedbygningen og den bagved liggende Skydebane, der aabnede sig ned mod Kalvebod Strand, var festligt smykket med Bøgeløv og Skydeskiver. Disse sidste var Gaver fra Fuglekongerne, da det blev Skik, at han foruden den ordinære Skive, som brugtes og til Dels ødelagdes ved Skydningen, skænkede en anden finere udført med Emblemer, Navn og Dato til Udsmykning af Bygningen.

Fugleskydningen var en meget skattet Folkeforlystelse og i en Mængde Byer og flere Steder paa Landet er Skikken med alle de hævdvundne Traditioner blevet opretholdt lige til vore Dage.

Nogen Forbindelse mellem Skyttegilder og Borgervæbning fandtes ikke i Danmark, som Tilfældet var i Holland. I Middelalderen var det alle Borgeres Pligt at deltage i Byens Forsvar og gøre regelmæssig Vagttjeneste. Det første Hverv var der ringe Brug for i Danmark, hvor de befæstede Byer forsvaredes af Kongens Soldater, og det sidste gik tidligt over til fast ansatte Vægtere, der vandrede rundt i Gaderne om Natten, bevæbnet med en »Morgenstjerne« og forsynet med en Lygte og en Fløjte for at kunne tilkalde Hjælp ved Optøjer eller Ildløs. Den egentlige Borgervæbning blev ikke ophævet, men førte en hen-

sygnende Tilværelse, indtil Frederik VI i 1801 lod oprette et borgerligt-militært Korps i hver Købstad med egne Stadshauptmænd, Kaptajner og Løjtnanter, der skulde »opretholde god Skik og Orden« i Byen og om fornødent deltage i Forsvaret mod ydre Fjender. De lidet militærisk udseende Herrer, der til daglig stod i Butik, Kontor eller Værksted virkede lidt komisk, naar de i deres meget fine Uniformer — Frederik VI interesserede sig glødende for Uniformer — med Trommer og Horn rykkede ud paa Fælleden, hvor de holdt deres Skydeøvelser. Men da Englænderne i 1807 angreb København, viste de dog, at de kendte deres Pligt, og de deltog tappert i Kampen sammen med Livjægerne og andre frivillige Korps. Det omdannede Hærvæsen og det kommunale Politi og Brandværn overflødiggjorde efterhaanden Borgervæbningen, og den ophævedes helt i 1870.

Litteratur:

Langeland-Mathiesen: Det kgl. københavnske Skydeselskab og danske Broderskab 1334—1934, I—II.

N. P. Nielsen: Hellig Trefoldigheds Gilde udi det danske Compagnie (1836).

N. P. Jensen: Det Kgl. Kjøbenhavnske Skydeselskab og Danske Broderskabs Historie (1901).

Henny Glarbo, cand. mag., Arkivar i Rigsarkivet. Har særlig interesseret sig for Danskes Rejser og Studier i Udlandet. Har skrevet om Danske Adelsmænds Udenlandsrejse i 17. Aarh. (Hist. Tidsk.), om deres Ophold i Rom (i Danske i Rom) og i Paris (i Danske i Paris); udgivet Uddrag af en Række udenlandske Universitetsmatrikler, Har skrevet om Jens Juel og andre Kunstneres Ophold i Genève (Kunstm. Aarbog).

HISTORIE I EN LANDSBYKIRKE

OG EN TROLDDOMSSAG FRA 1634

Af Lærer *Karl Rasmussen.*

Radsted Kirke paa Østlolland hersker paa en mærkelig Maade over Egnen; der er ikke mange Steder i Sognet, hvor man ikke kan faa Øje paa dens høje, slanke, gennembrudte Spir. Hundrede Alen højt, sagde de Gamle, at det var, og det runde Tal var ingen stor Overdrivelse; det maaler 54 Meter, altsaa godt 85 Alen. Der blev ogsaa sagt, at Radsted Kirke, Nysted Kirke og Kippinge Kirke paa Falster blev bygget af tre Søstre, der vilde have dem saa høje, at de kunde se fra den ene til de to andre; men det Sagn er ikke sandt; Radsted Kirkes Spir er meget ældre end de to andres, som er bygget med det som Forbillede. Rimeligvis er det de tre Kirker, hvis Lighed enhver kan se, der fra først af er omtalt som »de tre Søstre«; men det kunde ogsaa tænkes, at Sagnet indeholder et Minde om, at en Kvinde var Radsted Kirkes Bygmester. At dette var Tilfældet, kan enhver nu se med egne Øjne; hele to Sten, der er indmuret i Kirken, fortæller derom. Ifølge den ene lod ærlig og velbyrdig Frue Elisabeth Rosensparre til Krænkerup dette Vaabenhus bygge 1621; den anden fortæller, at samme Elisabeth Rosensparre, Salig Axel Brahes Enke, som siden fik Palle Rosenkrantz, lod forhøje dette Taarn med Mur og Spir, lod bygge den ny Begravelse og forny Kirken. Det er Palle Rosenkrantz, som har

ladet Stenene opsætte, og som paa den ene tilføjer: Gud glæde hendes Sjæl. Til Overflod er der paa Taarnets øverste Etage, hvis Vinduer er af anden Form end de underste, i Mønstermuring formet nogen meterhøje Bogstaver, som maa betyde: Elisabeth Rosensparre in Memoriam 1623. Men alt dette har ikke hjulpet den velbyrdige Frue til et udødeligt Eftermæle; hele Kirken har gennem lange Tider lige til for et Aar siden været dækket af Puds og rød Kalkning, og ingen i Sognet kendte Elisabeth Rosensparres Navn, mens hendes sidste Mand Palle Rosenkrantz var meget omtalt, skønt ikke ret tit for det gode.

Der var andre af vort gamle Herskab, som vi ikke godt kunde slippe for at kende; saa snart som vi traadte ind i Vaabenhuset, saa vi den ærlige og velbyrdige Mand Hr. Albrecht Gøye, som var Rigens Hofmester, Hr. Mogens Gøyes Søn og døde som Lensmand paa Skanderborg 1558. Han stod der i Legemsstørrelse, klædt i Panser og Plade, ved Siden af sin ærlige og velbyrdige Frue, Anne Rosenkrantz, Datter af Otte Rosenkrantz til Boller. En anden Sten i samme Størrelse viste Ægteparrets Søn Otte Gøye, som blev skudt i Sverige i Oktbr. 1566. Det siger noget om den Rigdom, som Mogens Gøye havde samlet, at hans Sønnesøn Otte Gøye var Herre til Krænkerup, Clausholm og Torbenfeld, skønt Hr. Mogens havde haft 14 Børn til at dele hans Efterladenskab. Clausholm er et af de største Herresæder i Randers Amt; Torbenfeld, som i lang Tid kaldtes Frydendal, ligger i Holbæk Amt; Krænkerup, som i et Aarhundrede hed Hardenberg, men nu ligeledes har faaet sit gamle Navn, var fra ældgammel Tid Gøyernes Sædegaard. Som saadan gik den i Arv til Mogens Gøyes ældste Søn Albrecht, men da hans eneste Søn Otte, som vi saa paa Stenen, faldt i Syvaarskrigen, gik Gaarden i Arv til Datteren Margrethe, som var gift med Peter Brahe. Dette

kunde vi ikke læse paa de Gravsten, der gav os et Glimt af »de stolte Gøyers« Magt og Herlighed; men naar vi kom ind i Kirken, mødte vi et nyt Herskab; i et aabent Kapel paa Nordsiden saa vi et Maleri af tre Personer i en pragtfuld Indfatning af broget Marmor, og ingen i Kirken var i Tvivl om, at den ene af disse tre var Palle Rosenkrantz. Hans Forbogstaver kunde vi læse paa »Hardenberg«s Nordfløj; han havde oprettet det Hospital, der laa ved Siden af Kirken, og hvori seks gamle Mænd og seks gamle Koner havde frit Ophold; han havde bygget Rosenlund for at faa Plads til sine Jagthunde; han maatte paa Grund af sin Ugudelighed gaa igen og kørte hver Nat fra Kapellet til et Rum paa Hardenberg, som egentlig hed Krænkerup; i det Rum kunde ingen sove om Natten. Alt det og meget mere havde jeg hørt om som lille; saa er det vel intet Under, at jeg brugte det meste af Kirketiden til at stirre paa hans Billede. Kirken er et langt hvidkalket Rum uden Deling i Skib og Kor; hverken Alter eller Prædikestol er iøjnefaldende; men Gravkapellet lyste i stærke Farver, og det virkede bare saa meget stærkere paa min Fantasi, at alle Indskrifter var paa Latin og altsaa komplet uforstaaelige. Da jeg som stor Dreng kom ind i Kapellet, kunde jeg faa fat i Navnene og paa Grundlag af dem øve Kildekritik mod somme af de mest urimelige Sagn; men der gik mange Aar, før jeg forstod Monumenternes Tale.

Det af dem, der har mest at sige, er ikke det store brogede Epitafium med Maleriet, men en vældig sort Sten, der nu er anbragt i et Hjørne; den er sat i 1628 og bærer 64 Adelsvaaben. For at være velbyrdig maatte man kende sine Forfædre indtil Tipoldeforældrene og kunne vise, at de alle var »af Vaaben«. Hvis man vil gøre sig den Umag at opstille en Stamtavle, vil man se, at ens 30 nærmeste Forfædre fordeler sig paa 16 Slægter; 16 Forfædrevaaben

var altsaa det Tal, som enhver velbyrdig Mand eller Kvinde havde, og som jævnlig er anbragt paa deres Gravsten. Naar der her er 4 . 16, saa skyldes det, at Stenen, som Palle Rosenkrantz satte og selv forsynede med Indskrift Aaret efter at hans Frue var død, ikke blot skulde være et Minde for hende, men, som der staar skrevet, for »conjugia bina«, for to Ægteskaber, d. v. s. for hver af de to Ægtefællers to Ægteskaber. Her hviler, staar der paa Stenen, Elisabeth Rosensparre til Skarholt cum binis generosis maritis, med to ædelbaarne Ægtemænd, nemlig Axel Brahe og Palle Rosenkrantz, Herrer til Krænkerup, og samme Palle Rosenkrantz cum binis generosis uxoribus, med to ædelbaarne Hustruer, nemlig Helvig Rantzau og Elisabeth Rosensparre; derfor bærer Stenen de Brahers, Rantzauers, Rosensparrers og Rosenkrantzers Forfædrevaaben.

Den, der holder sammen paa denne Slægtsknude, er Fru Elisabeth af den skaanske Slægt, der i Vaabnet førte tre røde Roser paa en Sølvsparre i blaat. Hun blev helt ung gift med Axel Brahe til Krænkerup og fik 1612 en Dreng, som efter sin Farfar kom til at hedde Peter. Aaret efter mistede Fru Elisabeth baade Mand og Barn; men da den lille Dreng levede længst, saa arvede han sin Far, og Moderen arvede igen sin Søn; saa sad hun da, 21 Aar gammel, som Ejer af Gøyernes vældige lollandske Gods. Mens hun sad Enke, byggede hun meget paa Krænkerup, men navnlig, som Indskriften siger, paa Radsted Kirke, hvor hendes Mand og hendes lille Dreng kom til at ligge i den »ny Begravelse«. Hun havde endda en særlig Grund til at lade sine Tanker dvæle ved Døden; 1612 var hendes eneste Broder Steen Rosensparre faldet i Rytterkampen paa Skellinge Hede; det stod fast, at hendes Fader blev Slægtens sidste Mand; han døde 1624, saa det er i sin Orden,

at hun paa sin Gravsten kaldes Frue til Skarholt, der var Slægtens gamle Sædegaard.

Men Fru Elisabeth havde ikke siddet Enke til sin Død; 30 Aar gammel giftede hun sig med Palle Rosenkrantz, der var 5 Aar ældre. Ogsaa han var født i Skaane, paa Glimminge; han hørte til den Slægt, som vel ubestridt var Danmarks mægtigste, men han var ikke selv synderlig rig paa Gods. Han var som ung Fændrik i Kongens Livkompagni og plantede Fanen paa Volden, da Kalmar blev stormet; Aaret efter blev han haardt saaret og blev, da Saaret var helet, sendt i Kongens Ærinde til England. Gennem hele sit Liv blev han brugt til diplomatiske Sendelser; han var en velstuderet Mand med et sikkert Herredømme over Latinen. En rig Mand blev han først, da han efter sit Giftermaal kunde skrive sig til Krænkerup; han købte sig senere mere Gods rundt om paa Lolland, og som Lensmand paa Aalholm og Nykøbing Slot var han den faktiske Hersker paa Østlolland og Falster. Han havde tidligere været gift med den purunge Helvig Rantzau og havde faaet en lille Dreng, som blev født, døbt og døde paa samme Dag; allerede Aaret efter mistede han sin 18-aarige Hustru. Der var en mærkelig Lighed i Skæbne mellem ham og Fru Elisabeth; de lod begge deres Ægtefællers og begge deres Smaadrenges Kister sætte ned i Begravelsen ved Radsted Kirke. Ogsaa tilsammen blev de barnløse; Elisabeth Rosensparre døde efter tre Aars Ægteskab, og hvorfor skal vi ikke tro Hr. Palle paa hans Ord, at hans Sorg var dyb. Coalescunt in unum, de voksede sammen til Eet, lader han Stenen sige om sig og sin Hustru. Hun havde skænket ham stor Rigdom og Ære; men han maa ogsaa have kendt anden Lykke; Stenen er sat »Memorie Honoris et Amoris«, til Minde om Hæder og Kærlighed. Sit eget Navn lod han sætte paa det firdobbelte Gravmæle under et

»hic quiescit«, her hviler; nu er det sandt, at hans Legeme hviler i Gravhvælvingen, men da han lod det skrive, var han kun 38 Aar.

Trods al sin Sorg giftede han sig igen, som vel de fleste, der har været lykkelige i Ægteskab, gør det; hans tredje Hustru hed Elisabeth Lunge; efter hende opnævnte han Lungholm paa Sydlolland, som han lod udvide og opbygge. Paa Maleriet i Radsted Kirke ses Elisabeth Lunge sammen med sin Mand og deres eneste Søn Jørgen; de tre Personer maa forøvrigt være malet sammen paa Billedet længe efter Palle Rosenkrantzs Død; Fruen er i Enkedragt, og Sønnen ses som en voksen ung Mand, skønt han kun var 5 Aar gammel, da Palle Rosenkrantz døde i en Alder af 55 Aar.

Foruden flere Døtre var der altsaa en Søn i Hr. Palles sidste Ægteskab; baade han selv og Elisabeth Lunge, der kun blev 49 Aar, døde i den Tro, at de havde en Arving til deres Rigdom. Men Skæbnen var haard ved Krænkerups Ejere. Jørgen Rosenkrantz var smuk og evnerig; han var forøvrigt Ven med Grosserersønnen Peder Schumacher, og ligesom han tog han sin store Udenlandsrejse, le grand tour, som enhver ung Kavaler skulde have, mens Svenskekrigen rasede herhjemme. Det mindede ikke alt for meget om hans Fader, der i samme Alder var første Mand paa Kalmar Vold. Under denne store Rejse døde Jørgen Rosenkrantz i Venedig 23. August 1660 i en Alder af 23 Aar. Hans Lig blev ført hjem og inden den endelige Begravelse i Radsted bisat i Frue Kirke. Adel, Gejstlighed og Borgere var paa denne Tid samlet til Rigsdag i København, og da der snart fremkom Planer om at give Kongen enevældig Magt, vilde mange Adelsmænd forlade Byen, saa Rigsdagen ikke længere var beslutningsdygtig. Der paastaas, at naar de ikke fik det gjort, var det fordi

saa mange af dem først vilde være med til at bisætte Jørgen Rosenkrantz. Hvad de hørte i Frue Kirke, blev en Ligtale ogsaa over deres egen politiske Magt.

Alt det kendte jeg ikke til, da jeg under lange Gudstjenester sad og saa paa Familjebilledet i Gravkapellet; men jeg syntes om de Mennesker, og jeg havde ikke let ved at tro de forfærdelige Historier, der gik om dem. Nu ved jeg, at meget af det, der fortaltes om Palle Rosenkrantz, er Vandresagn; men en enkelt Meddelelse staar fast: det var ham, som gjorde Rosenlund til en stor Gaard ved at lægge de otte Bondegaarde i Landsbyen Geltofte ind under den. Paa samme Maade lod han Lungholm sluge den lille Landsby Pugerup; maaske det ogsaa var i hans Tid, at de sidste Gaarde af Landsbyen Krænkerup kom ind under Herregaarden af samme Navn. Den Herremand, der tog Jord fra Bondegaardene, havde gjort en Synd, som Bønder ikke mente skulde tilgives, hverken i denne Verden eller i den tilkommende; ud fra den Opfattelse kan de have tildigtet den mægtige Jorddrot Sagnet om, at han fik »den forsvorne Mose« og Skoven deromkring ved at lade sine Vidner tage Jord hjemmefra i Støvlerne og afbrækkede Kviste i Hattene, hvad der satte dem i Stand til at sværge: Vi staar paa Krænkerup Jorder og under Krænkerup Kviste. Selvfølgelig fik Menederne ikke Fred i deres Grav; de gik hver Nat i Mosen og jamrede; det sagde man da, og der var vist ingen, der havde Lyst til at gaa hen og høre, om det passede.

Det faktiske Forhold er det, at en Mand som Palle Rosenkrantz kunde forøge sit Gods efter Ønske uden at ty til falske Vidner og deslige, og at Mænd af den gamle Adel næsten alle havde en grundig Respekt for Lands Lov og Ret. At Palle Rosenkrantz havde Retsfølelse, fremgaar med stor Sikkerhed af et Brev, vi har fra hans Haand; det

er skrevet 20. Januar 1634 og stilet til Ærlig velbyrdig Mand Her. Christian Friis til Kragerup, Ridder, Hans Majestæts Cansler og Danmarks Riges Raad, min kære Broder og synderlig gode Ven. »Broder« kunde Hr. Palle vel kalde den kongelige Kansler, fordi de begge var Riddere, og at de var Venner, fremgaar af hele Brevets Tone. Det indledes med en latinsk Formel, der nærmest kan gengives som »Hilsen i vor Herre Jesus Christus; altid rede til Gentjeneste«, fortsætter med »Kære Her. Cantsler og kære Broder« og gaar saa lige til Sagen:

»Efterdi en Kvinde i Rødby er af 16 Mænd kendt til Baal og Brand og deres Afsigt af Landsdommer stadfæst, og hun siden pinligen er forhørt i min Ridefogeds, Præstens og andre Godtfolks Paahør, og efterdi mig synes Samvittigheds Værk efter forskrevne Akter at lade ske Exekution, da har hendes egen Søn sig paataget at fremføre samme Domme og Breve, som er gaaet i denne Sag, som han og videre mundtlig kan berette. Thi den rette Sagvolder, som har givet hende fuld Sag, har ingen gjort Gerning at bevise hende over, men skylder hende for sin Ulykke udi Gods og Bjæring paa 6 Aars Tid, men jeg tænker vel, at hans Uforsigtighed og Dovenhed kan være største Aarsage derudi, laborantem Deus adjuvat«. (Gud hjælper den flittige).

Hvad der i denne Sag virker mest stødende for nutidig dansk Retsfølelse er selvfølgelig den Omstændighed, at Konen fra Rødby, hvis Navn var Inger Smeds, var underkastet pinligt Forhør; men vi maa gøre os klart, at dette under de foreliggende Forhold var fuldt ud lovligt. I Danske Lovs Første Bog XX Capitel læser vi: Ingen skal pinligen forhøres, uden han tilforn er dømt til Døde for nogen Ugerning, med mindre det er in crimine Majestatis i højeste Grad, som ikke lider, at den almindelige

Lands Proces kan følges. Undtagen ved Majestætsforbrydelse var altsaa pinligt Forhør forbudt undtagen overfor Forbrydere, der allerede var dødsdømt, og Danske Lov bygger i dette Capitel paa en Reces fra 1558, der altsaa var gældende Lov i 1634. Man vil vel spørge, hvad det skulde til at holde Forhør over en, der var dødsdømt; men i visse Tilfælde kan det jo have sin Interesse at faa fat i alle de Oplysninger, som en Forbryder sidder inde med, og man har vel ment den anklagede sikret i rimelig Grad derved, at der først skulde være afsagt en lovlig Dødsdom, bygget paa Beviser, som ikke var fremskaffet ved Tortur. Inger Smeds var dømt af 16 Nævninger og Dommen stadfæstet af Landsdommeren; men Palle Rosenkrantz kunde ikke for sin Samvittighed lade Dommen udføre; han syntes ikke, der var fældende Vidnesbyrd mod Konen. Derfor lader han nu hendes Søn rejse til Kongens Kansler med Sagens Akter og med et Brev, hvoraf følgende bør citeres:

»Hun har ogsaa et godt Skudsmaal af Sognepræsten og af mange af Sognemændene. De andre deres Skudsmaal lyder mesten paa Rygter paa og fra den Tid, da hun blev beskyldt og skældt af Jens Lessøe, som siden tog det offentlig til sig igen, som hendes Søn har fuld og skriftlig Besked med om. Saa vilde du have den Umag at fly mig Hans Majestæts naadigste Vilje at vide, hvorledes jeg mig dermed skal forholde«.

Hr. Palle selv mente, at det tog for lang Tid og var for besværligt at stævne Inger Smeds Sag for Herredagen, d. v. s. Rigsraadets Domsmøde; han mente afgjort, at den afsagte Dom var for skarp, men kunde tænke sig, at hun for hendes Signeri, som hun nok vilde vedgaa, blev dømt til at forvises fra Riget efter Hs. Majestæts Forordning. I Danske Lov 6—1—12 staar der som følger: Dersom nogen

befindes med Signen, Manen, Maalen, Igenvisning, visse Dages Udvælgelse, Characterers Misbrug, at omgaas, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem udøve og bruge, da skulle de have forbrudt deres Boeslod og rømme Kongens Riger og Lande. Her nævnes de Kunster, som alle »kloge Folk« har kunnet og øvet endnu i Mands Minde; de kunde signe og mane og maale for »Elleskud og Jordskud og alle andre farlige Skud«; de viste stjaalne Ting igen, kendte heldige og uheldige Dage og skrev paa Sedler magiske Formler, meningsløse Sammenstillinger af »Characterer«, d. v. s. Skrifttegn. Danske Lovs Bestemmelser om Landsforvisning som Straf for Signen bygger paa en Reces fra 1643; men der maa altsaa før 1634 have eksisteret en kongelig Forordning af samme Indhold, som Palle Rosenkrantz kunde tænke sig eventuelt at lade Konen dømme efter. At hun var Signekone, derom var der slet ingen Tvivl. Og saa slutter Hr. Palle sit Brev: »Kære Hr. Cantsler. Gør nu saa vel og befordre denne Brevviser med Besked det først mulige, og Brevene maatte igen sendes. Jeg findes dig altid tjenstagtig«.

Det maa indrømmes, at denne Henstilling om at fremskynde Sagen blev taget til Følge. Det var Inger Smeds egen Søn, der var Budbringer, men det var midt om Vinteren, og han skulde over begge Bælter, for Kongen var paa Skanderborg. Dernæst skulde han have Audiens hos Kansleren, men her har det hjulpet, at han bar et Brev med Hr. Palles Segl for. Alligevel er det forbavsende, at der 30. Jan. 1634, tiende Dag efter Hr. Palles Brev, kunde udstedes et Kongebrev om Inger Smeds Sag. Brevet er stilet til Os elskelige, hæderlige og højlærde Rektorer og Professorer ved Universitetet udi vor Købstad København; det refererer i al Korthed Sagen paa Grundlag af Palle Rosenkrantzes Brev og paalægger Professorerne at afgive de-

res Betænkning, som de sammen med alle Bilag skal sende til Palle Rosenkrantz; han maa paa Grundlag af Betænkningen foretage det fornødne.

Det Svar, som Konsistoriet afgav, er ikke dateret, men de har jo kunnet se, at Hr. Palle ønskede Hastværk. Det siger, at Sagen er flittig overvejet og »vi finder Bevisningerne, som derudi ere førte, ikke at være saa tydelige og nøjagtige, at man af dem kan uden alt Tvivlsmaal med en god Samvittighed slutte, at hun som en Troldkone skal være skyldig til Baal og Brand .... Der er ingen, som har bevist, at Inger Smeds har sat noget ondt for nogen af dem, hvorved hun dem skal have noget ondt paaført, men alene beraaber sig paa hendes Ord og Trusel, som dog ikke nøjagtig bevises«.

Gamle Koner kunde i denne Tid let komme paa Baalet, hvis de ikke holdt Styr paa deres Mund. Det gik altid til paa samme Maade: Konen kom op at skændes med en Mand i Gaden; hun ønskede ham al Landsens Ulykke; før eller senere fik Manden en Ulykke, og saa var det Konen, der havde voldt den med sine sorte Kunster. I Rødby var der jo en Mand, der seks Aar igennem havde siddet i Uheld; Palle Rosenkrantz mente det var fordi han var dum og doven; men det er da rimeligt, at Manden selv søgte en anden Forklaring, og naar der var en Kone, der vitterligt for alle var Signekælling, og som havde fremsat Trusler imod ham, saa laa Forklaringen i denne Tid lige for Haanden. Konsistoriet forlanger derimod et Bevis for, at der var Sammenhæng mellem Mandens Ulykker og Konens Fjendskab, og det siger sig selv, at et saadant Bevis aldrig lod sig føre.

I Konsistoriets Betænkning hedder det videre: »Herforuden er ikke bevist, som dog er den rette Grund at dømme et Menneske bort for til Døde for Trolddoms Sag, at hun

har forsvoret Gud og sin Christendom, og end i Pinen har hun ikke villet gaa ved sig at kunne Trolddom, men alene sig at kunne omgaas med Signen. Hvorfor, efterdi udi Livssager alting bør at være saa klart, at ingen Tvivlsmaal udi nogen Maade kan være, kan vi ikke agte raadeligt at være, uden klarere Bevisning hende at bortrette, men meget tryggere at være for Samvittigheds Rolighed alting at indstille til Gud, som vel ved at føre for Lyset det som skjult er«. Som man ser skelner Konsistoriet skarpt mellem dem, der har »forsvoret Gud og sin hellige Daab og Christendom og hengivet sig til Djævelen«, som det hedder i Danske Lov, og saa de umaadelig mange, der i al Skikkelighed helbredte Folk og Fæ ved magiske Kunster; det var i fuld Overensstemmelse med Recessen af 1643, naar det kun vilde have den første Slags Folk brændt, og det siger sig selv, at hvis denne Sondring blev overholdt, maatte Heksebaalene blive sjældne, selv om der faktisk var forstyrrede Sjæle, der selv troede og frivillig tilstod, at de havde forskrevet sig til Djævelen. Endelig giver jo Konsistoriet de ivrige Folk, der havde saa hæsblæsende travlt med at bekæmpe Djævelen og hans Tjenere, det Raad, at de hellere maatte lade Gud selv forsvare sin Sag. Og efter dette virkningsfulde Forsvar for Inger Smeds gaar Professorerne over til Angreb: »Og tvivler vi intet, at de som formente, at hun ved Djævels Kunst har skadet dem, og de dog alligevel søgte Raad og Redning hos hende, maatte om saadan deres grove Forseelse paamindes og undervises, hvad stor Synd det er at søge Raad hos den, som man formener at have indlagt sig med Djævelen og ved hans Gemenskab helbreder«. Dette er jo sandt. Naar Inger Smeds gamle Patienter paastod, at hun havde gjort Skade ved Djævelens Kunst, saa maatte det være ved samme Kunst, hun helbredte dem, og deres Brøde var, moralsk set, lige

stor, hvad enten de tog fejl i deres Opfattelse af hende eller ej. Nu gav altsaa Konsistoriet Anvisning paa at give disse Folk en kraftig Paamindelse, og da Sognepræsten i Rødby jo stod paa Inger Smeds Side, er der ingen Tvivl om, at han har gjort hvad han kunde.

De hæderlige og højlærde Professorer havde som man ser helt og fuldt sluttet sig til den Opfattelse af Sagen, som Palle Rosenkrantz havde, og da han ifølge Kongebrevet skulde have deres Betænkning tilsendt som Vejledning, kan man trygt gaa ud fra, at Inger Smeds er sluppet for Baalet.

De gamle danske Love havde oprindelig ingen Straf for Trolddom, saa lidt som de kendte til pinligt Forhør. Begge Dele var efterhaanden sivet ind, først og stærkest i Byretterne, som var paavirkede af de italienske og tyske Byers grusomme Straffemetoder. Riberret, som er blevet til et Ordsprog, var paavirket af Lübecks Stadsret, og Ribe var den By i Danmark, hvor der blev brændt flest Hekse. Rødby havde ingen Byret; den var en ubestemmelig Mellemting mellem Landsby og Købstad, og de 16 Mænd, der dømte Inger Smeds, har vel staaet paa Musse Herredsting. Men de har altsaa været paavirkede af Heksetroens aandelige Smitte, som dengang, midt under Trediveaarskrigens Vildskab, var særlig stærk. At en Folkedomstol kunde afsige en Kendelse paa Grundlag af utilstrækkelige Beviser, er der ingen Grund til at undres over; sligt hænder ogsaa i vore Dage og endda for Dommere med juridisk Uddannelse. Noget større Krav burde man kunnet stille til Landsdommeren; men da heller ikke han var sin Stilling voksen, saa havde Inger Smeds Skæbne været afgjort, hvis ikke Palle Rosenkrantz havde grebet ind. Med Domsafsigelser havde Lensmanden ingenting at gøre, og strengt taget var hans Samtykke næppe nødvendigt for at en Dom kunde udføres; men han kendte Vejen til Hans Majestæt

og kunde finde den i stor Hast. Sagen viser, at Palle Rosenkrantz var en intelligent Mand og en samvittighedsfuld Embedsmand, en helt anden Person end ham, som Sagnene skildrede. Skønt ogsaa det kunde vel tænkes, at hans køligt overlegne Syn paa Heksejagten har hjulpet til at skaffe ham det Ry for Ugudelighed, som levede endnu i Mands Minde.

Litteratur:

Svend Jørgensen: Lolland-Falsters Herregaarde i Fortid og Nutid.

Nye kirkelige Samlinger IV 191 ff.

H. P. Hansen: Kloge Folk. Folkemedicin og Overtro i Vestjylland.

Jacob Nielsen Sandbye, født i Sandby, Vestlolland, var Sognepræst i Rødby 1621—50.

EN KAMP FOR NORSK SELVSTÆNDIGHED

Ærkebiskop Olaf Engelbrektsson.

Af Adjunkt *Aage Fasmer Blomberg.*

I Slutningen af Christian II's Regeringstid trak det op til en Kamp mellem Kongemagten og den norske Kirke, hvis Leder var den danskfødte Adelsmand Erik Walkendorff. Han, der var blevet indsat af Christian II og havde været dennes Ven og Raadgiver, vilde som Ærkebiskop hævde Kirkens Sag og sætte dennes Interesser over Statens, d. v. s. Kongens, hvad højligt forbitrede Kongen. De kongelige Lensmænds Overgreb blev saa hyppige, at Ærkebispen i 1521 drog til Danmark for at klage hos Kongen. Uheldigvis for Erik Walkendorff blev Sørejsen til Danmark meget stormfuld, og Ærkebispens Skib blev slaaet ud af Kurs og nødlandede i Amsterdam; her traf Erik Walkendorff til sin store Overraskelse Christian II, der da opholdt sig i Nederlandene. For en Mand med et saa sygt og mistroisk Sind som Christian II faldt det let at opfatte Ærkebispens Tilstedeværelse som Flugt, og han søgte at faa de nederlandske Myndigheder til at arrestere Erik Walkendorff. Denne anede Uraad og forlod skyndsomst Landet og ilede til Rom for at søge Hjælp hos Paven; i Rom døde Erik Walkendorff i Slutningen af 1522 uden at være blevet forligt med Kongen.

Først langt hen paa Foraaret 1523 naaede Efterretningen om Ærkebispens Død op til det fjerne Trondheim,

hvor Domkapitlet straks skyndte sig at vælge Dekanen Olaf Engelbrektsson til Ærkebiskop, og da Valget fandt Sted, var Kannikerne ganske uvidende om, at den jyske Adel en Maaned tidligere havde rejst Oprør mod Kongen og kaaret hans Farbroder Hertug Frederik til Konge.

Den nyvalgte Ærkebisp hørte til en gammel Nordlandsslægt, og som Student var han som saa mange andre unge Mænd fra Norden blevet indskrevet ved Universitetet i Rostock. I Udlandet opholdt han sig i mange Aar, og da han kom hjem, blev han Kannik ved Trondheims Domkirke. Saa snart Valget var overstaaet, ilede Olaf Engelbrektsson til Rom for at faa Pavens Godkendelse. Rejsen gik over Nederlandene, og i Juni 1523 traf han i Mecheln den landflygtige Christian II, til hvem han udstedte et Brev, hvori han forpligtede sig til at yde Christian II, Dronningen og deres Børn al den Hjælp, han skyldte dem, og aldrig indgaa noget Forlig med Frederik I. Under Opholdet i Rom traf Ærkebispen den tyske Geograf Jacob Ziegler, hvem han gav forskellige Oplysninger om norske Forhold; de giver os et Indblik i de Tanker, Olaf Engelbrektsson gjorde sig om sit Fædrelands Stilling. Norge var i gamle Dage, da Kongedømmet var arveligt, et mægtigt Rige; nu er det et Valgrige og derved kommet i Danskernes Magt. Den danske Konge opkræver ikke blot lovlige Skatter, men fører alle Kostbarheder til Danmark. Dette er Eksempler, der tilstrækkelig viser, at den nye Ærkebisp ikke var nogen Ven af det danske Styre i Norge, og hans politiske Program blev da ogsaa at vælte dette danske Herredømme og skaffe Norge en Konge, der havde Arveret til Landet.

Tidligt paa Foraaret 1524 brød han op fra Rom, og paa Tilbagevejen til Norge fik han i Lübeck at høre, at Stør-

stedelen af Norge var faldet til Føje under Frederik I. Kort efter maatte han selv bekende Kulør; en Udsending fra Kongen bad Ærkebispen komme til ham, og Olaf Engelbrektsson fandt det nødvendigt at afgive et mundtlig Løfte om at være Frederik I tro, saa længe han holdt Kirken ved dens Privilegier og Friheder, men nogen formel Hylding af Frederik I som norsk Konge var der endnu ikke Tale om.

Ærkebispens Selvstændighedspolitik.

Olaf Engelbrektsson var ikke blot den norske Kirkes Leder, men ogsaa den øverste i det norske Rigsraad. Saa snart han var vendt hjem, sammenkaldte han Raadet til en Herredag i Bergen i Sommeren 1524; da det samledes, viste det sig, at det i ham havde faaet en stærk Mand, der mødte op med et klart og tydeligt politisk Program. Efter Olaf Engelbrektssons Mening var Norge et af Danmark besat og undertrykt Land, men nu skulde man udnytte de politiske Konjunkturer til at gøre Norge til et selvstændigt Land igen. Ærkebispen hævdede, at Christian II's Fordrivelse fra Danmark var en enestaaende Chance for norsk Selvstændighedspolitik, og det var den, det nu gjaldt om at udnytte. Det lykkedes Ærkebispen at vinde Raadet for sin Politik; man opsagde Christian II Huldskab og Troskab; thi efter den berømte Oprørsparagraf i Haandfæstningen havde Folket Ret og Pligt til at rejse sig mod en tyrannisk Konge. Raadet valgte derefter Frederik I til norsk Konge, men kun paa Betingelse af, at han gik ind paa en Haandfæstning, og ifølge den maatte han frasige sig Titlen Arving til Norge og love at styre Landet ved norske Mænd, han maatte love ikke at krænke Kirkens

Rettigheder og ikke paalægge Skat uden Raadets Samtykke. Olaf Engelbrektsson stod som Værner af den katolske Kirke i Norge, og derfor fik han indsat den Bestemmelse, at Kongen aldrig maatte »tilstede nogen Luthers Discipel eller andre at prædike eller lære lønligt eller aabenbart mod den himmelske Gud, den hellige Kirkes Tro, den helligste Fader Paven og Romerkirken, men hvor de findes i vort Rige, vil og skal vi lade dem straffe ved deres Liv og Gods.« Dernæst fordelte Rigsraadet Lenene til norske og indgiftede danske Adelsmænd, men man tog Lenet fra den holstenske Ridder Henrik Krummedige, der opfattedes som Leder af den danske Politik i Norge, og man erklærede, at man ikke vilde have ham »herboendes eller befindendes her udi Riget«. Alle disse Bestemmelser var en stor politisk Sejr for Ærkebispen, der nu stod som den virkelige Styrer i Norge. For Frederik I var der ikke andet at gøre end gaa ind paa Haandfæstningen, saafremt han vilde være norsk Konge; hans Stilling i Danmark var endnu ikke sikret, og Christian II virkede stadig i Udlandet og truede med Angreb paa Landets Sydgrænse. Forgæves søgte Kongen i de følgende Aar at faa Ærkebispen til at krone ham som norsk Konge, men denne fandt stadig paa Udflugter og undgik det med stor Behændighed.

I de følgende Aar blev Norge i Hovedsagen styret af Ærkebispen, hvis nærmeste Medarbejder var den danske Adelsmand Vincents Lunge; han var en lærd, dygtig og energisk Mand, der havde giftet sig ind i den norske Adel; af personlig Ærgerrighed havde han i 1524 støttet Ærkebispens Selvstændighedspolitik, han boede paa Bergenshus, og det vigtige Akershus var ogsaa forlenet til en af Selvstændighedspartiet Mænd.

Frederik I's Sejr.

1527 følte Frederik I sig stærk nok til at rette et Slag mod Ærkebispens Politik. Det var af Vigtighed for ham at faa paalidelige Mænd som Høvedsmænd paa de norske Borge, og ved et Kup lykkedes det ham at komme i Besiddelse af Akershus, og samtidig fik han anbragt en dansk Lensmand paa den vigtige Grænsefæstning Baahus. Ærkebispen og Vincents Lunge følte sig truede, og Vincents Lunge skrev til Ærkebispen i Anledning af, at danske Skibe og Krigsfolk var kommet til Oslo, at de agtede sig fra Oslo til Bergen for at drive ham bort og derfra til Trondheim for at fordrive Ærkebispen »paa det at norske Mænd, indfødte og indgiftede, som vil dette fattige Rige vel, ingen Magt maa have, men Danske altid have Overmagten og beholde Riget under sig foragtelig til Danmarks Ladegaard, som hidtil sket er«. Han erklærede at ville forsvare sig, skønt de 3 Kaptajner paa Kongens Flaade var hans Frænder. »Jeg vil ikke for det Frændskabs Skyld i nogen Maade undfalde Norges Krone, som jeg mig fuldkommeligen har hengivet til — al den Stund Norges Riges Raad, Ædlinger og Indbyggere ikke undfalder sig selv.«

Vincents Lunge følte sig med Rette truet af Kongen; ved at opkræve uretmæssige Skatter i sit Len, havde han fremkaldt Oprør, ligesom han havde fortørnet Kongen ved sin Optræden over for den svenske Oprørsleder »Daljunkeren«, hvem Gustav Vasa havde fordrevet til Norge, og derved faaet den svenske Konge til at nære Mistillid til Frederik I. Ogsaa Ærkebispen havde hjulpet Gustav Vasas Fjender, og hans Flaadechefer havde gentagne Gange kapret hollandske og skotske Handelsskibe og derved bragt Kongen i Vanskeligheder.

For at knuse Selvstændighedspartiet besluttede Frederik I at ramme disse to Mænd. Først fik Vincents Lunge Ordre til i Oktober 1528 at indfinde sig hos Kongen i Flensborg. I Forvejen havde han lagt sig ud med Ærkebispen, da hans Godsgridskhed havde forledet ham til at bemægtige sig nogle af Kirkens Ejendomme baade i Bergen og i Stavanger. Vincents Lunge besluttede da at rette sig efter Kongens Ordre og rejse ned til Danmark; men det blev ham en dyr Rejse. Under Forhandlingerne med Kongen blev han tvunget til at opgive Bergenhus til Paasken 1528, og hvis Kongen døde inden, skulde Slottet holdes for den af Kongens Sønner, der blev dansk Konge. Til Belønning skænkede Kongen ham det inddragne Nonneseter Kloster i Bergen med dets 250 Bøndergaarde; herved opnaaede Kongen yderligere at uddybe Modsætningen mellem Selvstændighedspartiets to betydeligste Mænd.

Frederik I's Politik var lykkedes. Ærkebispen var helt isoleret, uden Støtte fra nogen Side maatte han afstaa alle sine Len, af hvilke Henrik Krummedige overtog nogle, medens dennes Svigersøn Eske Bille blev Lensmand paa Bergenshus. Kongen stod som Sejrherre, Ærkebispens Selvstændighedsparti var brudt sammen, saa snart den stod over for en Magtfaktor, og Frederik I's norske Haandfæstning var nu kun en Lap Papir uden nogen som helst Værdi.

Ærkebispens Løsrivelsespolitik.

Helt bag paa Ærkebispen kom disse Begivenheder nu ikke, han havde forudset Kampen med Kongemagten og i al Stilhed rustet sig til den. Paa sin Borg Steinviksholm havde han foretaget store Befæstningsarbejder, han havde lejet Landsknægte og skaffet sig Skibe. Da han fik Under-

retning om, at Vincents Lunge havde faaet Nonneseter Kloster, lod han hans og hans Svigermoder Fru Ingers Len besætte, kaprede deres Skibe og beslaglagde Værdier, der senere vurderedes til 20,000 Mk.; desuden nægtede Ærkebispen nu at udlevere sine Len til Kongen og klagede over, at Kirkens Ejendomsret blev krænket. Regeringssagerne saboterede han ved at udeblive fra Rigsraadets Møder, bl. a. fra Herredagen i Oslo 1529, og heri fulgte Bisperne ham. Dette fik til Følge, at den planlagte Hylding af Frederik I's Søn Hertug Christian (III) maatte udsættes, og trods kgl. Indkaldelse holdt Ærkebispen sig ogsaa væk fra Herredagen i København 1530. Hans Standpunkt var klart nok; naar Kongen ikke længere følte sig bundet af den norske Haandfæstning, saa var han heller ikke bundet af sit Troskabsløfte til Kongen, og det maatte ligge snublende nær for ham at finde en, ved hvis Hjælp Løsrivelsespolitikken kunde virkeliggøres; han mindedes da hin Dag i Mecheln, da han besøgte den landflygtige Christian II. Snart efter stod han i skriftlig Forbindelse med den landflygtige Konge, han tog Ophold paa Steinviksholm og førte Forhandlinger med Christian II's Agent, den fordrevne svenske Ærkebisp Gustav Trolle, en af Hovedmændene ved det stockholmske Blodbad, der nu fandt et Fristed i Trondheim. Ærkebispen spillede et højt Spil, hvad Frederik I ikke var ganske uvidende om, og derfor indkaldte han de norske Rigsraader til Herredagen i København 1531. For Olaf Engelbrektsson var det en vanskelig Situation; Lensmanden paa Bergenhus Eske Bille, der var ivrig Katolik, og med hvem Ærkebispen stod sig forholdsvis godt, raadede ham til at rejse, ikke blot for Norges Skyld, men ogsaa af Hensyn til Kirken og sig selv. Ærkebispen tøvede, men da gav Tilfældet ham en god Grund til at udskyde Rejsen; en voldsom Ildebrand hær-

gede Trondheim, næsten hele Byen og Domkirken blev et Rov for Luerne.

Aaret 1531 blev skæbnesvangert for Norge, der pludselig blev Brændpunktet i nordisk Politik. Efter mange og store Vanskeligheder var det endelig lykkedes Christian II at samle Tropper og Skibe, og den 6. November landede han i Norge og marcherede mod Oslo, som han naaede efter 4 Dages Forløb. Her sammenkaldte han straks Embedsmænd og Repræsentanter for Folket til et Rigsmøde og gav Ærkebispen Ordre til at fængsle alle hans og Rigets Fjender, og herved tænktes først og fremmest paa Vincents Lunge og dennes Svoger Niels Lykke.

Kun langsomt spredtes Efterretningen om Christian II's Landgang i det ufarbare Land, og først i Slutningen af November fik Ærkebispen sikker Underretning herom, straks afsluttede han Underhandlingerne med Gustav Trolle. Christian II maate love at holde den norske Kirke ved dens Rettigheder og give Ærkebispen Sikkerhed for Steinviksholm, til Gengæld støttede Ærkebispen Agitationen i Landet for Christian II og sørgede for, at dennes Proklamation til Folket blev almindelig bekendt. Snart forlod han Trondheim og drog til Oslo for at tilbringe Julen der; her samlede han Rigsraadet, der vedtog at gøre Christian II's Søn Hans til Norges Arveherre og Konge efter Faderen, selv paatog han sig at underrette Prinsen og dennes Morbroder Kejser Karl V herom. Ærkebispen var saaledes godt paa Vej til at realisere sit Program om et selvstændigt Norge, og dette var for ham Hovedsagen; derfor fik han ogsaa de øvrige Raader til at anerkende Christian II's Arveret; thi kun en særlig norsk Arveret, der kunde grundlægge et nyt nationalt Dynasti, kunde efter hans Mening sikre et uafhængigt Norge. Fuld af Haab om den endelige Løsrivelse fra Danmark og i sikker Tillid

til, at nu slog Norges Befrielsestime, forlod han 4. Juledag Oslo. Da ramtes hans Selvstændighedspolitik for anden Gang af et haardt, næsten dræbende Slag. Christian II, der intet udrettede militært i Løbet af Vinteren og Foraaret, mistvivlede om det lykkelige Udfald af sin Ekspedition; i Sommeren 1532 gav han op og gik mod Lejde om Bord paa en dansk-lybsk Flaade for at sejle til København og der forhandle med Frederik I. Resultatet er velkendt; Frederik I nægtede at anerkende Lejdets Gyldighed, og den ulykkelige Christian II førtes som Fange til Sønderborg Slot. Ærkebispen var kommet i en vanskelig Stilling over for Frederik I, der straks sendte en Kommission paa 3 Mand til Norge for at faa Nordmændene til at slutte et evigt Forbund med Danmark. I Forvejen var Vincents Lunge og Niels Lykke draget til Trondheim, og i deres Nærværelse maatte Olav Engelbrektsson opsige Christian II Huldskab og Troskab; da Kommissionen naaede derop, fik Gejstligheden ganske vist Tilgivelse for sit Frafald, men Ærkebispen maatte betale en Bøde til Kongen paa 15000 Mark »til en ydmyk skjenk og bekjennelse«.

Ingen Konge.

Den 10. April 1533 døde Frederik I. Ved Efterretningen herom sammenkaldte Olaf Engelbrektsson Rigsraadet; han var stadig dets Formand, og ved Kongens Død sad han inde med den udøvende Magt i Landet; det vedtoges at samle Repræsentanter for alle 4 Stænder til et Rigsmøde, der skulde afholdes i Fiskerlejet Bud i Romsdal i August Maaned; Mad og Drikke skulde skaffes fra Bergen og dens Omegn. Paa Mødet virkede Olaf Engelbrektsson for at faa valgt en norsk Konge, men da han ikke havde en Tronkandidat, enedes man om at deltage i Herredagen i Kø-

benhavn 1534. De norske Sendemænd medbragte en Instruks, der indskærpede dem at vælge en kristen Konge, d. v. s. en katolsk. Da Nordmændene kom til København, var der Borgerkrig i Danmark, Grevens Fejde var begyndt. Den ene af de norske Udsendinge Vincents Lunge drog til Jylland og deltog her i Hyldingen af Christian III; senere rejste han tilbage til Norge, hvor han arbejdede for denne og søgte at indtage den politiske Stilling, Ærkebispen hidtil havde haft. For den Mand, der stod i Spidsen for den katolske Kirke i Norge, var Christian III som norsk Konge utænkelig, med mindre han lod sig vælge af det norske Rigsraad og gik ind paa en norsk Haandfæstning. Det var en saadan Politik, Olaf Engelbrektsson havde søgt at gennemføre i 1524 efter Christian II's Fordrivelse, og nu skulde den forsøges igen. I den Hensigt sammenkaldte han til et Rigsraadsmøde i Trondheim, men mødte nu en voldsom Modstand fra Vincents Lunge, der var den ledende Mand i Sydnorge og nu ønskede at skubbe Olaf Engelbrektsson til Side; desuden forøgedes Fjendskabet mellem de to Mænd ved det daarlige Forhold mellem Vincents Lunge og hans Svoger Niels Lykke. Den sidstnævnte havde i 1532 mistet sin Hustru, og dennes ugifte Søster havde da overtaget Styrelsen af Husvæsenet paa Niels Lykkes Gaard. Det varede ikke længe, førend de forelskede sig i hinanden, og Forholdet fik Følger, men Barnet døde snart efter Fødslen. Deres Stilling var fortvivlet; da de ikke kunde gifte sig, Ægteskab mellem Svoger og Svigerinde stred mod Kirkeretten og den Tids herskende Moral. Vincents Lunge blev rasende paa Svogeren, der havde kastet Skam over Familien; et Ægteskab mellem Niels Lykke og Svigerinden vilde ogsaa forringe den Arvedel, Vincents Lunge kunde vente efter sin og Niels Lykkes Svigermoder. Ærkebispen støttede saa godt, han kunde, Niels Lykke og

overdrog Raadet i Sydnorge at dømme ham, men dette overlod til Ærkebispen at bestemme Straffen.

Ængstelig ved Vincents Lunges Fremfærd og foruroliget ved Christian III's Fremgang i Danmark lod Ærkebispen sig i September 1535 forlyde med, at han vilde vælge Christian III, men alle hans Breve herom til Kongen blev beslaglagt af Vincent Lunge, der bagtalte ham hos Christian III, idet han paastod, at Olaf Engelbrektsson var Kongens aabenbare Fjende, og at han »både av hjerte, hug og sinn (er imot) at Eders nåde skal der i riket konge vorde«.

Situationen var paa det Tidspunkt kritisk for Ærkebispen. Det saa ud, som om Norge vilde tilfalde Christian III, og dermed vilde ikke blot ethvert Haab om Løsrivelse fra Danmark være ude, men den katolske Kirke i Norge maatte vige for den sejrende Lutherdom. Med bange Anelser maa Olaf Engelbrektsson have set Fremtiden i Møde for Norge og den katolske Kirke, men da fik han overraskende Brev fra Kejser Karl V, der meddelte ham, at Christian II's ældste Datter Dorothea var blevet gift med Pfalzgreve Frederik, og Kejseren bad ham understøtte Pfalzgreven, saa denne kunde vinde sin Svigerfaders Lande tilbage; hertil lovede Kejseren ham militær Støtte. Der kom ogsaa Brev fra Pfalzgreven om Hjælp til at genvinde Norge. Dette Budskab ude fra den store Verden greb Olaf Engelbrektsson som den sidste Redningsplanke for den katolske Kirke i Norge, og han skyndte sig at meddele sine Venner i Oslo, hvad Kejseren og Pfalzgreven havde skrevet og tilføjede: »Mærk, at Pfalzgrevens Brev var skrevet i hans By ved Rhinen 26. August, derfor kan ikke mere være forventendes ennu. Mennesket spår, Gud rår«. For Ærkebispen gjaldt det nu om for enhver Pris at udskyde Hyldingen af Chr. III, men ogsaa fra dansk Side forstod man, at hur-

tig Handling var nødvendig, hvis Norge ikke skulde gaa tabt. I Julen 1535 samledes Rigsraaderne fra Sydnorge i Trondheim for at forhandle med Ærkebispen, der bl. a. meddelte dem, at Niels Lykke var blevet kvalt af Røg i Fængslet paa Steinviksholm selve Julenat, og medens han fortsatte Forhandlingerne, sammenkaldte han 3. Januar 1536 et hemmeligt Møde af Kanniker og Lægmænd; paa dette Møde talte han heftigt og voldsomt mod Rigsraaderne fra den sydlige Del af Landet, der mod Norges Lov og gammel Sædvane havde valgt Christian III til Konge og nu kom og krævede Skat. Derefter fortalte han om Brevene fra Kejseren og Pfalzgreven og om den Hjælp, man kunde vente af dem til Foraaret, til Slut krævede han, at Rigsraaderne ikke maatte forlade Byen. Hans voldsomme Tale fængede i Forsamlingen; hans Søstersøn Gaute Toraldsson sprang op og forlangte Vincents Lunges Død og raabte, at alle, som talte herimod, var Forrædere, derpaa stormede han ud sammen med sine Venner til det Herberge, hvor Rigsraaderne opholdt sig, dræbte Vincents Lunge og slæbte 3 andre som Fanger til Tautra Kloster. Nogle Dage efter blev Eske Bille fanget, da han fredelig var paa Vej fra Bergen til Trondheim for at forhandle med Ærkebispen. Der kan sikkert ikke være Tvivl om, at Olaf Engelbrektsson i Julen har planlagt at fængsle Herrerne og derfor sammenkaldt det hemmelige Møde. Med de voldsomme Begivenheder d. 3 Januar havde han brudt alle Broer af, nu maatte han sætte alt ind paa at gøre Pfalzgreven til Konge i Norge. Han maatte skaffe sig Herredømmet først og fremmest over Rigets 3 Hovedfæstninger; men hans Forsøg paa at tage Bergenshus og Akershus mislykkedes, og han blev nødsaget til at frigive Rigsraaderne, der søgte at mægle mellem ham og Christian III. Og medens Ærkebispen ventede paa den kgl. Amnesti, kom Meddelelsen

om Fængslingen af de katolske Bisper i Danmark. Olaf Engelbrektsson gjorde sig da klar til Forsvar, han indsamlede Penge, befæstede yderligere Steinviksholm og fik 4 bemandede Skibe fra Nederlandene. Snart indløb Brev til Eske Bille med Ordre om at indtage Ærkebispens Len, og i Foraaret 1537 afgik to Skibe fra Bergen for at angribe Steinviksholm, da havde Ærkebispen bestemt sig til at opgive den haabløse Kamp og forlade Landet. Inden sin Afrejse sendte han Eske Bille følgende Hilsen: »Vi har spurt og udi sannhet forfaret, at Eders krigsfolk har røvet alle våre kirker, præster og sætesveiner paa Sunmøre og i Romsdal og brent præstegårder og andre St. Olais domkirkes gårder og håndelig har beskattet fattig almue, derhos forkrennkenndes og voldtagendes piker og dannekvinner .... med mange andre ukristelige handlinger, som langt var at skrive. Har menig mann som der byggendes og boendes er, sådan straff og overvold fortjent, da er det en sak for sig; men dersom de har fått det for vår skyldt, da gjenoprette Gud dem det og oss gjør det ganske ondt.«

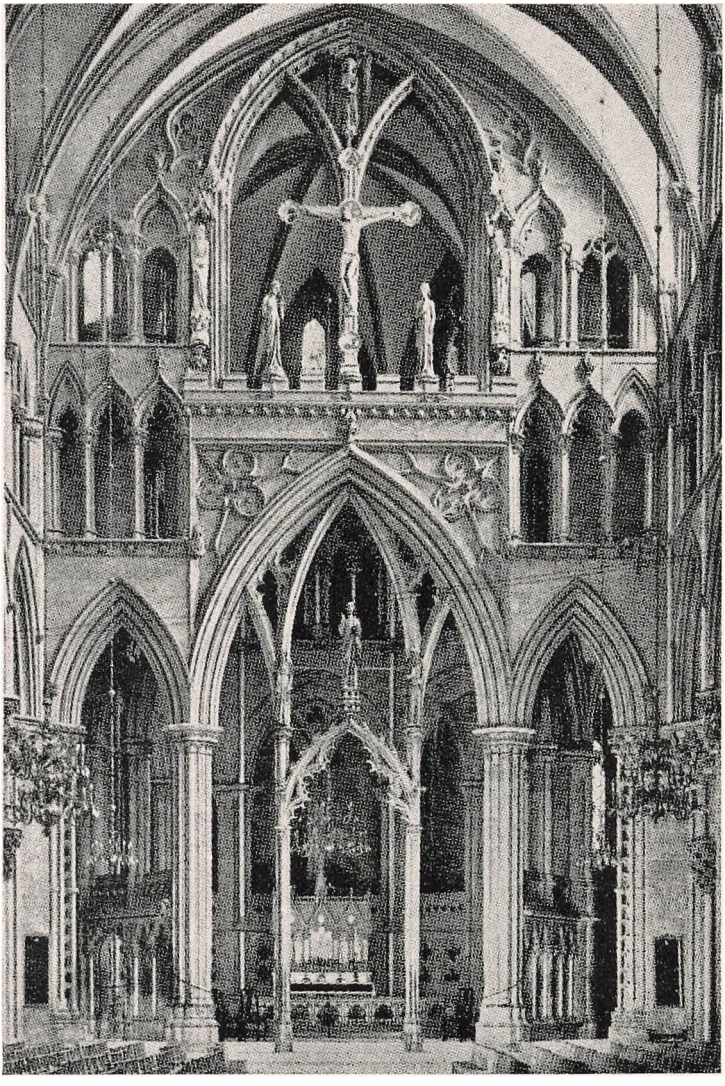
Den 1. April 1537 gik Olaf Engelbrektsson om Bord paa sin lille Flaade; den 19. April saa han for sidste Gang et Glimt af Norge, i Mellemtiden havde han svalet sin Hævn ved at hjemsøge Østraat, den Gaard, Vincents Lunges Svigermoder ejede. I Maj Maaned kom han til Nederlandene, hvor han tog Ophold i den lille By Lier i Brabant, hvor Christian II havde holdt Hof i sin Landflygtighed, og her døde han i Begyndelsen af 1538. Han havde medført en Mængde af Domkirkens Kostbarheder, Sølvsager, Tæpper, Korkaaber, Messehagler o. s. v.; det er et Vidnesbyrd om, hvor rig Trondheim Domkirke var, naar man erfarer, at den endnu i 1577 ejede 49 Messehagler fra Tiden før Reformationen. En halv Snes Aar efter Olaf Engelbrektssons Død beslaglagde Byen Deventer hans efterladte Gods; den

Fortegnelse, der da blev optegnet, fortæller, hvad Ærkebispen førte med sig fra Norge. En Del af Værdisagerne samt Arkivet kom til Pfalzgreven; senere havnede Arkivet i München og findes nu i det norske Rigsarkiv.

Dommen over Olaf Engelbrektsson har ofte været haard. Hans Fjender kaldte ham en »falsk Mand«. Andre hævder, han var uredelig, svag og slap af Karakter og blottet for Fædrelandskærlighed. Hans egne Optegnelser vidner om, at hans Fædrelands Skæbne laa ham meget paa Hjerte. Han var en betydelig Personlighed, den største i Norge i sin Tid, med store Evner og udstrakt Viden, men det var hans Ulykke, at de Forhold, hvorunder han virkede, var saa forvirrede og saa opløste, at en enkelt Mand ikke kunde løse den Opgave, som han havde paataget sig. Den norske Kirke var for afhængig af Statsmagten, og Ærkebispens Forsøg paa at føre en selvstændig Politik endte med Nederlag; paa hans Skibe sejlede i 1537 Resterne af det middelalderlige Norge bort til fremmede Lande. Ingen Folkevilje stod bag hans Selvstændighedspolitik, nationalt var de norske Bønder dysset i Søvn; naar de beholdt deres Jord og Love og Sædvaner, var det dem ligegyldigt, hvem der styrede Landet. Uden Sværdslag faldt Landet til Christian III. Først i det 19. Aarhundrede blev den norske Bondestand nationalt vakt, og da opstod et politisk og kulturelt selvstændigt Norge.

Litteratur:

Sars: Udsigt over den norske Historie.
Norges Historie III og IV.
Det norske Folks Liv og Historie IV.

Fra Koret i Nidaros Domkirke.

Gustav Vasa taler til Dalkarlene paa Kirkebakken i Mora. Billedet er malet i 1836 af J. G. Sandberg og fremstiller Gustav Vasa som Folkehelten i det 19. Aarhundredes romantiske Stil.

KONGSEMNET FRA SVERIGE GUSTAV VASA

Af Lærer *Johannes Grønborg.*

En svensk Lærer, der var paa Rejse i Danmark, gæstede Kalø Slots Ruiner, som han interesserede sig særlig for. »Ethvert svensk Skolebarn kender Navnet Kalø fra Gustav Vasas Historie,« sagde han. — Man kan vel forudsætte, at danske Skolebørn og Ungdommen kender Kalø af samme Grund, og mange har om Sommeren besøgt den historiske og naturskønne Plet. Der kan da være Grund til at fortælle om »Fangen paa Kalø« og hans eventyrlige Oplevelser, indtil han blev Sveriges Befrier fra den Union, der siden Dronning Margretes Tid havde voldt Vanskelighed og Strid mellem Broderfolkene i Danmark og Sverige.

Barndom og første Ungdom.

Gustav Vasa var af fornem svensk Adelsslægt. Hans egentlige Navn var Gustav Eriksson, og først senere antog Slægten Navnet Vasa, vistnok efter Gaarden Vasa i Uppland eller, som andre mener, efter Mærket i Familiens Vaaben. Om hans Fødeaar nærer Historikerne Tvivl; men det antages almindeligvis, at han er født 1496 paa Gaarden Lindholm i Uppland.

Faderen var Erik Johansson til Rydboholm, Rigsraad og Ridder; Moderen var Cecilia af Eka, hvis Moder Sigrid Banér ejede Lindholm Slot.

De faa Minder, der findes i Historien om Gustav Vasas Barndom, er optegnet, efter at han var blevet en berømt Mand, og gaar ud paa at vise et tidligt Had til Danskerne. Kong Hans skal have fundet saa stort Behag i den smukke Dreng, der ligesom Kyros legede Konge med andre Børn, at han tilbød at opdrage ham hos sig i Danmark. Men gamle Sten Sture, som frygtede for, at Drengen snarere skulde være Gidsel end Plejesøn hos Kong Hans, fik Forslaget slaaet hen med, at Drengen var for ung til at tage fra Forældrene.

En anden Anekdote fortæller, at Gustav gik i Skole i Uppsala hos en dansk Lærer, Mester Ivar. Da Drengene en Dag talte om, hvad de vilde tage sig til, naar de blev store, sagde Gustav Vasa: »Se, hvad jeg vil gøre; jeg vil drage op til Dalarne, samle Dalkarlene og slaa Juten (Danskerne) paa Næsen.« For denne Udtalelse revsede Mester Ivar ham med Ris; men Gustav hug en Dolk gennem sin latinske Grammatik og forlod Skolen med de Ord: »Jag tör gifva dig och din skola tusan.«

En kort Tid skal han have studeret ved Uppsala Universitet; men han drev det aldrig vidt i boglige Kundskaber, hvad han siden beklagede. Hans Mangler i den Henseende erstattedes af naturlig Begavelse og senere af rige Livserfaringer.

Som ungt Menneske blev han optaget ved Sten Sture den Yngres Hof for at lære ridderlige Idrætter. Sture var blevet gift med hans Moders Halvsøster, Kirstina Gyllenstjerna. Han skildres fra den Tid som en livlig, frimodig og dristig ung Mand, der ogsaa viste sig modig i Kamp. Under Danskernes Hærtog til Sverige 1517 og 1518 udmærkede han sig i Kampen ved Vädla, og i Slaget ved Brännkyrka førte han Svenskernes Hovedbanner til Sejr.

Kong Kristian den Anden laa med sin Flaade ved Da-

larø. Som Betingelse for en Forhandling med Sten Sture forlangte han seks svenske Adelsmænd som Gidsler, og Gustav Vasa var da en af dem, der blev sendt ud til Kong Kristians Skibe; men saa snart de var kommet om Bord, lettede Danskerne Anker og sejlede hjem til Danmark med Gidslerne som Fanger paa Trods af Tro og Love.

Fangen paa Kalø.

Kong Kristian betroede Gustav Vasa til Erik Eriksøn Banner, der var Lensmand paa Kalø Slot og en Slægtning af Gustavs Mormoder, Fru Sigrid Banér. Han anbragte den unge svenske Adelsmand som Fange paa Kalø og indestod for ham med en Sum af 1600 Gylden, at betale Kongen, om Fangen undslap.

Kalø Slot laa paa en Ø i Kalø Vig i en naturskøn Egn. Det var opført af Erik Menved og var Sædet for Lensmændene over Kalø Len. Det blev nedbrudt 1672 og ligger nu i Ruiner. Det er Gustav Vasas Fangenskab 1518 til 1519, der har givet Kalø historisk Berømmelse ikke alene i Danmark, men ogsaa i Sverige.

Som Fange havde Gustav det ganske godt, om end han siden beklagede sig over Kosten: salt Øl, sort Brød og harske Sild. Erik Banner lod ham gaa frit omkring paa Øen, imod at han lovede ikke at flygte; men han længtes bestandig efter Sverige. I 1519 begyndte Danskerne at ruste sig til Krig mod Sverige, og København fyldtes med tyske, franske, engelske og skotske Lejetropper. Disse Udrustninger var stadige Samtaleemner paa Kalø, naar Egnens Adelsmænd besøgte Erik Banner. Ved et godt Bord eller i et Drikkelag kunde de prale af, at de skulde dele de svenske Herregaarde imellem sig.

Gustav Vasa maatte døje denne Spot og Pral uden at

sige noget; men i hans Indre gærede store Planer om Flugt og Befrielse for sit Fædreland. Han tænkte saa meget derpaa, at han tabte Madlysten og fik for lidt Søvn om Natten. En tidlig Morgen i September 1519 tog han Flugten fra Kalø og slap ubemærket bort. Den første Dag skal han have tilbagelagt 12 Mil, der dog vist var svenske »Skovmil«, som var kortere end de danske. Forklædt i Bondeklæder sluttede han sig i Flensborg til nogle tyske Prangere og kom som Studedriver til Lybæk den 30. September.

I Lybæk.

Nogle rige Borgere i den gamle Hansestad tog sig af Flygtningen, og en Købmand forsynede Gustav Vasa med standsmæssige Klæder. Han blev i Førstningen holdt skjult og Raadet vidste intet officielt om hans Ophold i Byen. Men nogle Uger senere kom Erik Banner med et Par andre danske Herrer til Lybæk og forlangte, at Byens Raad skulde udlevere Flygtningen. Gustav forsvarede sin Sag for Raadet med, at han ikke var Fange, eftersom han ikke var fanget i nogen Krig, men en Gidsel, der paa troløs Maade var bortført fra sit Land, og han vilde ikke vedkende sig Erik Banners Paastand om, at han havde lovet ikke at flygte fra Kalø. Han var villig til at vente i Lybæk til næste Foraar og lade Retten undersøge Sagen og afsige Dommen. Dermed maatte Erik Banner lade sig nøje og siden udbetale de 1600 Gylden til Kong Kristian.

I næsten otte Maaneder opholdt Gustav Vasa sig i Lybæk. I Kirkerne hørte han for første Gang Luthers Lære forkyndt, og ved Havnen saa han, hvad Sømagt og Handel betød. Samtidig sluttede han Forbindelser og Venskab med ledende Mænd, hvad der siden kom ham til Nytte; selv Byens Borgmester, Klaus Brömse, syntes godt om den

unge Svensker. Paasken 1520 gik over, uden at der kom noget ud af Rettergangen, og da Gustav hørte om Danskernes Fremgang under Krigen i Sverige og om Sten Stures Død, længtes han efter at komme hjem for at medvirke ved sit Lands Befrielse.

Raadsherrerne, der ikke var venligsindet mod Danmark og tillige var betænkelige over Kong Kristians Fremgang i Sverige, havde intet imod at slippe Gustav Vasa derover; thi man vidste, at han hadede den danske Konge af et oprigtigt Hjerte, og man kunde aldrig vide, hvad han kunde udrette, naar han kom hjem. En Skipper ved Navn Henrik Møller førte ham saa paa Skuden »Korpen« til Sverige. Den 31. Maj 1520 steg Gustav Vasa i Land ved Stensö, en Odde i Nærheden af Kalmar, hvor nu et Monument betegner Landgangsstedet. Dengang var Gustav 23 Aar gammel.

Gennem Gøta- og Svealand.

Paa dette Tidspunkt var Stockholm og Kalmar de eneste faste Pladser i Sverige, som endnu ikke havde overgivet sig til Danskerne. Begge Byer forsvaredes af Kvinder: Stockholm af Sten Stures Enke Kristina Gyllenstjerne, og Kalmar af Anna Bjelke, Enke efter Johan Månsson (Natt och Dag), en Søn af Engelbreckts Morder.

Gustav Vasa sneg sig ind i Kalmar, hvor han opmuntrede Borgerne og de tyske Lejetropper til tappert Forsvar; men Borgerne var modløse, og Tyskerne trodsige. Landsknægtene truede ham paa Livet, og Borgerne hjalp ham ud af Byen. Han havde ikke bedre Held i Småland, hvor han forgæves opfordrede Bønderne til Kamp mod Danskerne, hvis Hensigter han kendte fra Kalø. Bønderne var trætte af de evindelige Kampe, og desuden var Gustav Vasa endnu ukendt i disse Egne. Han optraadte i Bønder-

nes Forsamlinger og advarede dem mod »det Gæstebud, der var beredt for Svenskerne«; men de holdt sig til Kong Kristians gyldne Løfter om, at de ikke skulde mangle Sild eller Salt, naar de adlød ham. Nogle greb dog til deres Buer og Pile og skød efter Gustav.

Hans Oprørsforsøg i Småland og Østergötland har dog næppe været uden Betydning, idet han her knyttede Forbindelser og stiftede Bekendtskaber, som siden kom ham til Nytte. Gennem Skovegne og øde Steder flygtede han op til Södermanland, hvor han besøgte sin Svoger Joakim Brahe til Tärna, der var gift med Gustav Vasas Søster Margrete. Der var udsat en Pris paa Flygtningens Hoved, saa han maatte holde sig skjult i en Kælder paa Tärna, hvor man endnu viser hans Seng og en Bjælke, hvori han udskar Billeder til Tidsfordriv.

Brahe, der var en forsigtig Mand, raadede sin Svoger fra at gøre Oprør, især nu, da Stockholm havde overgivet sig; men han var villig til at understøtte ham med Penge og Klæder. Paa den Tid fik Brahe ligesom andre fornemme svenske Herrer og Fruer Indbydelse af Kong Kristian til at overvære hans Kroning i Stockholm. Da Gustav af Erfaring vidste, at Kongen ikke var til at stole paa, raadede han indstændig Brahe til at blive hjemme, men forgæves.

Derefter drog Gustav Vasa videre mod Nord til Gaarden Räfsnäs ved Mälaren, hvor han en Tid holdt sig skjult. Paa Mariefred Kloster i Nærheden af Räfsnäs boede den gamle Ærkebiskop Jakob Ulfsön, tilbagetrukken fra Verden. Gustav besøgte ham for at tale med ham om Landets Sag, og hos ham fik han Underretning om Stemninger og Tilstande i Stockholm og Uppland. Jakob Ulfsön raadede Gustav til at underkaste sig Kongen, idet han mente, at ogsaa han var indbefattet i det Beskyttelsesbrev, der var udstedt til Fru Kirstina Gyllenstjerna; men Gustav stolede

ikke paa Kongens Løfter og var derfor mest sindet for at rejse Dalkarlene til Oprør.

En Dag i November, da Gustav Vasa var paa Jagt ved Räfsnäs, kom en af Joakim Brahes Tjenere, »Gubben i Tranevik«, som havde været med sin Herre i Stockholm, og fortalte med Taarer i Øjnene om det stockholmske Blodbad, hvorledes Kong Kristian havde ladet de fornemste svenske Herrer halshugge, deriblandt Gustav Vasas Fader, Svoger og flere af hans Slægt. Da Gustav saaledes havde faaet en ny Bekræftelse paa, at Kongen ikke var til at stole paa, stod hans Beslutning om at rejse til Dalarne fast. Han samlede sine Penge og Ejendele i en Vadsæk og begav sig sidst i November paa Vej nordpaa sammen med en Tjener. Ved Kolsund stak Tjeneren af med Kostbarhederne, men Gustav forfulgte ham, indtil han maatte slippe Vadsækken og forsvinde i Skoven. Forklædt i Bondeklæder og med Økse paa Skulderen drog Gustav Vasa videre til Fods op til Dalarne.

Gustav Vasas Eventyr i Dalarne.

Dalkarlene havde tidligere rejst sig til Kamp for Sveriges Frihed baade under Engelbrekt Engelbrektsson og under Sturerne. Derfor drog Gustav Vasa til Dalarne i Haab om, at Befolkningen ogsaa nu vilde rejse sig til Kamp mod Tyranni. Han vidste, at der var udlovet en Belønning paa 6000 Daler Sølvmønt til den, der kunde fange ham, og han maatte derfor udvise stor Forsigtighed for ikke at blive opdaget.

Nationaldragterne i Dalarne var dengang som nu forskellige for de forskellige Sogne. Gustav Vasa valgte at klæde sig i Moradragt, fordi det ofte hændte, naar Høsten slog fejl, at Bønder fra Mora og Rättvik drog til de sydligere Sogne for at søge Tærskearbejde om Efteraaret. I

den Forklædning drog han fra Sted til Sted gennem Dalarne og oplevede mange Farer og Eventyr, der i Mindet er bevaret og udsmykket med romantisk Tilsætning.

I Rankhytten, Vika Sogn, ved den sydøstlige Bred af Søen Runn, tog han Tjeneste som Tærsker hos en rig Bjergmand Anders Persson, der havde gaaet i Skole sammen med ham i Uppsala. I Laden, der endnu staar som et Mindesmærke om Gustav Vasa, var han sammen med andre Tærskere, og en Pige blev sat til at følge Plejlslag med ham. Hun undrede sig over denne Morabonde, der ikke duede til at tærske, og da hun tillige opdagede en guldbroderet Skjortekrave, som stak frem under hans Vadmelstrøje, meldte hun sin Mistanke til Husbonden. Anders Persson kaldte Gustav for sig og fik nu fuld Besked om den mærkelige Tærsker, hvis Ansigt han endelig genkendte. Men Anders Persson var som de andre rige Bjergmænd unionsvenlig og vilde ikke hjælpe Gustav, men raadede ham til at flygte videre. Det tjener dog til hans Ære, at han ikke lod sig friste af de 6000 Daler, som var udsat for at fange Flygtningen.

Fra Rankhytten begav Gustav Vasa sig over til Ornäs paa Runnsøens vestlige Bred. I Mulm og Mørke gik han paa Isen over Søen til Torsang Kirke. For at komme til Ornäs maatte han over en Elv, Lilleelven, der forbinder Runn med Dalelven. Der var ingen Bro, men en Færgebaad plejede at skaffe Forbindelse mellem Bredderne. Nu var Færgefarten standset, fordi Elven var tillagt, og Gustav Vasa vovede sig ud paa den skrøbelige Is. Da han kom ud paa Midten af Elven, brast Isen under ham, og han faldt i det kolde Vand, men reddede dog Livet. Hos Færgekarlene fik han sine Klæder tørrede, og næste Dag begav han sig til Ornäs.

Ejeren af Gaarden Ornäs, Arendt Persson af den adelige

Familie Ørnflykt, var ogsaa en Studiekammerat af Gustav fra Uppsalatiden. Han var gift med Barbara Stigsdatter fra Jönshytten i Säters Sogn, og hun havde faaet Ornäs i Brudegave af sin Fader. Arendt Persson kendte straks den forklædte Gæst og tog godt imod ham, hvorfor Gustav ikke tog i Betænkning at betro ham sine Planer, som Arendt billigede. Han lovede endog at rejse rundt til formaaende Mænd i Egnen for at tale Gustavs Sag. For denne var det en befriende Følelse at være hos venligsindede Mennesker, hvor han kunde faa Mad og Søvn og være i Sikkerhed.

Men Arendt Perssons Venlighed betød kun, at Gustav Vasa skulde gøres tryg, for at Husherren saa meget lettere kunde tjene de 6000 Daler. Gaarden havde flere forskellige Huse. Nu boede Familien i »Vinterstuen«; men Gustav fik Natteleje ovre i »Sommerstuen«s Højtidssal, hvor han gik til Ro for at faa en vederkvægende Søvn oven paa Anstrengelserne. Han mærkede ikke i Mørket, at der var Jernstænger for Vinduerne, eller at Arendt havde laaset Døren af og puttet Nøglen i en Frakkelomme.

Om Aftenen red Arendt bort, først nordpaa til Bjergmanden Måns Nilsson paa Aspeboda; men da han ikke vilde hjælpe til med at fange Gustav, red han sydpaa til Säters Kongsgaard for at hente den danske Foged Bengt Brunsson, der med 20 Danskere begav sig paa Vej til Ornäs for at fange Flygtningen.

Imidlertid havde Barbara Stigsdatter anet Uraad, og da hun ynkedes over Gustav, der sov trygt under disse Forberedelser, listede hun sig ud og fik fat i Gaardens mest paalidelige Karl, der hed Jakob, og fik ham til at trække Hest og Slæde ud for at skydse Gustav Vasa over Runnsøens Is nordpaa til Svärdsö Præstegaard, som laa fire Mil borte. Husfruen gik op i Sommerhusets øverste Stokværk for at vække Gustav, men Døren var laaset. Til alt

Held havde Arendt skiftet Frakke, og i en Frakkelomme fandt hun Nøglen. Hun gik ind til Gustav Vasa og fortalte ham, hvilken Fare han var i. I en Fart kom han i sin Moradragt; hun hejsede ham i et Haandklæde ned fra øverste Stokværk til Slæden, og i Nattens Mørke kørte Jakob bort med Gæsten.

Da Arendt Persson kom med Danskerne, tog han Nøglen frem af Lommen og gik ind i Højtidssalen; men til hans Forbavselse og Danskernes Ærgrelse var Fuglen fløjet, og den nyfaldne Sne dækkede Slædens Spor. Senere, da Arendt fik Sammenhængen at vide, lod han sig skille fra sin Hustru. — Endnu vises »Ornässtuen« med Højtidssalen og Gustav Vasas Seng. I samme Stue er der et Portræt af Barbara Stigsdatter, et af Jakob, udstoppede Figurer af Morakarle, forskellige Vaaben og Billeder af Konger af Vasaslægten.

Det kneb med at finde Vej til Svärdsö, da Jakob ikke var kendt ret langt, og de ikke turde spørge sig frem. I Nærheden af Falun traf de en »Smelter«, der viste dem paa rette Vej, hvorfor Gustav gav ham en Skilling og lovede siden at huske paa ham. Da Gustav Vasa senere blev Konge, gik Smelteren til ham og mindede ham om Løftet, og han fik til Belønning en Gaard i sin Hjemegn. I en Gaard, hvor de holdt Hvil, havde Konen slagtet og bad den fremmede Morakarl om at skære nogle Pølsepinde, hvad han erklærede ikke at forstaa sig paa. Næste Dag kom Gustav Vasa til Svärdsö Præstegaard, og Slæden kørte tilbage igen.

Andre eventyrlige Oplevelser.

Præsten i Svärdsö, Hr. Jon, var en Studiekammerat af Gustav, der dog ikke straks turde melde sig hos ham som Kending. Foreløbig tog han Plads i Laden som Tærsker.

Ved at bringe forskellige Ting paa Snak mellem Karlene fik han udforsket, at Præsten ikke var unionsvenlig; saa først turde han give sig til Kende. Præsten tog godt imod ham og lod ham blive i sin Gaard nogle Dage. Men en Morgen opdagede en af Pigerne, at Præsten holdt Haandklædet for sin Tærsker, mens han vaskede sig, og da hun udtalte sin Forundring derover, saa Præsten blev bange for, at Rygtet om Gustav Vasas Ophold skulde komme ud, maatte Flygtningen atter ud paa Farten.

Hos en Kronskytte, Svend Elfsson i Isala, blev Gustav atter Tærsker. Nu var man i December Maaned, og i en bidende Kulde kom Karlene en Dag ind for at spise og varme sig. Konen havde lige sat Brød i Ovnen, da nogle danske Spejdere kom ind ad Døren for at spørge om Gustav Vasa. Konen vidste ingen Besked om ham, men gav i det samme Gustav et Slag over Ryggen med Brødspaden med de Ord: »Hvorfor staar du dér og glor, som om du ikke havde set fremmede Folk før? Pak dig ud i Laden og tærsk«. Danskerne tænkte ikke paa, at det var en Adelsmand, hun behandlede paa den Maade, og de forlod Gaarden. Han var atter frelst ved en Kvindes List.

Svend Elfsson turde nu ikke beholde Gustav Vasa længere, og efter Aftale imellem dem kørte han ham bort, skjult i et Halmlæs, vestpaa gennem øde Skovegne og over Søernes Is. Netop da de kørte over en Sø, Svärdsøen, mødte de nogle Spejdere, der spurgte Svend Elfsson ud om Gustav Vasa, som han nægtede at have set. Da de alligevel havde Mistanke, stak de deres Spyd ind i Halmlæsset; men de mærkede intet og red væk. Snart efter begyndte Blodet at dryppe gennem Halmen ned paa Sneen; men Svend var saa snedig at skære en Flænge i den ene Hests Ben, for at det skulde se ud, som om Blodet kom derfra.

Paa et ensomt Sted løftede Svend saa meget Halm af Læsset, at han kunde tale med Gustav Vasa og høre om, hvor haardt han var saaret. Han havde faaet et dybt Saar i Benet, og nu bad han Svend Elfsson om at vende hjem med Tak og Hilsen til hans Hustru. Videre mod Vest slæbte Gustav sig og hvilede en lille Tid paa en stor Sten, der nu kaldes Vasastenen. I Ingelgaarden i Nedre Gärdsö By fik han Lov til at opholde sig nogle Dage i en Kælder, medens Konen gav ham Mad og plejede hans Saar. I Marnäs laa han skjult i tre Dage under et Fyrretræ, der var blæst om, og Bønderne bragte ham Mad. Videre drog han mod Vest til Rättvik ved Siljansøen, og til Trods for sin Modgang var han endnu lige ivrig for at rejse Dalkarlene til en Befrielseskrig for Sverige.

Gustav taler til Dalkarlene.

Rättvik Kirke har en ualmindelig smuk Beliggenhed paa et Næs ud mod Siljansøen. Fjerde Søndag i Advent saa Bønderne, da de kom ud af Kirken, en Morakarl staaende paa en Forhøjning Syd for Kirkedøren, ud imod Søen. Det var Gustav Vasa, der nu gav sig til at tale til Bønderne om Landets Nød. Hans Tale gjorde Indtryk, saa enkelte var villige til at gribe til Vaaben; men de fleste var forsigtige og vilde ikke foretage sig noget, før de havde hørt Stemningen i de andre Sogn og navnlig i Mora. I Nærheden af Rättvik Kirke viser en Stensætning med en høj Granitsten nu Stedet, hvor Gustav Vasa første Gang talte til Dalbønderne.

Videre vandrede han mod Vest langs Siljans Nordkyst til Mora. Ogsaa dér traf han en Uppsalakammerat, Præsten Jakob Persson, der tog venligt imod ham, men ikke turde beholde ham ret længe af Frygt for de danske Spejdere, som færdedes i Egnen. Nu var Prisen paa Gustav

Vasas Hoved fordoblet. Præsten kendte en paalidelig Bonde i Utmeland, lidt Syd for Mora, og hos ham blev Gustav holdt skjult i en Kælder. Bonden hed Tomt Matts Larsson og hans Hustru Tomt Margit.

En Dag, som Gustav sad i Stuen, saa Margit gennem Gluggerne nogle Mænd, der ikke var i Moradragt, komme ridende til Gaarden. I en Fart fik hun ham til at krybe ned i Kælderen, hvorpaa hun væltede et stor Bryggerskar hen over Lemmen i Gulvet. Det var danske Spejdere, der ledte efter Gustav rundt om i Gaarden; men det faldt dem ikke ind at lede under Karret, saa de maatte drage bort igen med uforrettet Sag, og Gustav var for tredie Gang reddet ved en Kvindes List. Tomt Margit kunde have tjent en Formue ved at angive ham, men havde vovet sit Liv ved at frelse ham.

Kælderen i Utmeland vises endnu, og over den som Midtpunkt er bygget et lille Hus, som blev opført 1860 i 300-Aaret efter Gustav Vasas Død. Inde i Bygningen vises foruden Kælderen forsk llige Billeder, blandt andet et Maleri, som forestiller Margit, der ruller Karret frem i det Øjeblik, da Gustav forsvinder ned at Kældertrappen.

Juledag gik han i Kirke i Mora. Efter Gudstjenesten stod han frem og talte til Bønderne fra en lille Høj, hvor nu hans Statue staar. Han fortalte dem om Blodbadet i Stockholm, mindede dem om Oprøret under Engelbrekt og tilbød sig som deres Fører under en ny Rejsning. Morabønderne hørte roligt paa hans Veltalenhed, men var betænkelige. Rygtet om Blodbadet havde endnu ikke fundet Vej til disse afsides Egne. Gustav Vasa var dem ukendt, og de vilde ikke bryde den Troskab, de havde tilsagt Kong Kristian.

Morabøndernes Afslag var en stor Skuffelse for Gustav, der nu ikke saa anden Udvej end at flygte ud af Landet

ved at redde sig over Norges Grænse. Men ogsaa denne Flugt blev vanskeliggjort af Spejderne. I nogle Dage maatte han i den strenge Vinterkulde holde sig skjult under Morkarleby Bro lidt Nord for Mora. Gennem uvejsomme Skovegne drog han ind i Vestdalarne, hvor han døjede Hunger og Kulde og næppe havde beholdt Livet, om ikke Dalkarlen Store Guldbrand havde hjulpet ham og vist ham Vej til Sälens By i Lima Sogn.

Befrielsen.

Imidlertid havde Stemningen vendt sig i Rättvik og Mora. Fra Rättvik Kirke havde man set 100 danske Ryttere ride frem over Siljans Is til Byen, hvorfor Kirkeklokkerne ringede og kaldte Sognets Bønder sammen. Rytterne drog ind i Præstegaarden, laasede Porten efter sig og lod »Mester Johannes«, som Præsten blev kaldt, beværte sig. Bønderne, som med Rette mente, at Danskerne var udsendt for at fange Gustav Vasa, slog Porten i Stykker og jog Rytterne ud af Præstegaarden. De søgte Tilflugt i Kirketaarnet, og Bønderne skød efter dem med Pile; til sidst maatte de tage Flugten mod Syd, hvorfra de var kommet. Opskræmmet af denne Begivenhed sendte Rättvikbønderne Bud til Mora for at høre, om man der havde sluttet sig til Gustav Vasa eller ej.

Ogsaa Bønderne i Mora var blevet opskræmmet ved Rygter om store Skatter og Forbud mod at bære Vaaben. Flygtende Adelsmænd kom fra Stockholm og fortalte om Blodbadet. Krigsmanden Lars Olofsson Bjørnram kunde fortælle, at Kong Kristian havde rejst en Galge ved hver Lensmandsgaard. En anden Flygtning, Jon Mikelsson, fortalte Bønderne om Kongens Fremfærd, saa Taarerne stod i deres Øjne. Nu fortrød Morabønderne, at de havde ladet Gustav Vasa fare, og blev enige om at hente ham tilbage.

Jacob Binck.

Gustav Vasa 1542.

Monrad, Tscherning, Knuth, Zahrtmann, Lehman. Udsnit af Constantin Hansens Maleri af den grundlovgivende Rigsforsamling. (Maleriet findes i sin Helhed gengivet i »Ad Fortids Veje«, 1. Aarg. Hefte 3.)

To Skiløbere, Engelbrekt fra Mora og Lars fra Kettilbo, satte af Sted efter ham, og nogle Dage efter naaede de ham oppe ved Sälens By, i Nærheden af Norges Grænse. De fik ham let overtalt til at følge med ned til Mora.

Med en Livvagt paa 16 Mand og en Hær paa 200 Bønder fra Mora og Rättvik begyndte Gustav Vasa den ulige Kamp i Januar 1521. Da han kom til Falun, var Bondehæren steget til 1500, og saaledes steg Hæren ved Tilskud af Bønder fra alle Dalarnes Sogne og Flygtninge fra Stockholm. Snart kom hele Sverige i Oprør, idet Oprøret bredte sig videre til de sydlige Provinser. Gustav Vasa gik frem fra Sejr til Sejr. Allerede i Sommeren 1521 blev han i Vadstena valgt til Rigsforstander, og to Aar senere, den 6. Juni 1523, valgtes han til Sveriges Konge.

De fem Aar, fra han som Gidsel sendtes til Kalø, og til han blev Konge, havde været en haard Prøvelsens Tid for den unge Adelsmand; men hans Kærlighed til sit Land og hans Troskab mod sit Kald som Folkefører havde givet ham Mod til at udholde Strabadser og Besværligheder, og netop gennem Modgang og Vanskeligheder modnedes han til en Mand med Livserfaring og Klogskab, hvilke Egenskaber kom ham til gode, da han som Konge maatte grundlægge et nyt Sverige.

Litteratur:

E. G. Geijer: Svenska Folkets Historia II.
Carl Grimberg: Sveriges Historia.
A. Fabricius: Illustreret Danmarkshistorie II.
Frederik Barfod: En Rejse i Dalarne.

DITLEV GOTHARD MONRAD

Af Kommunelærer *Johan Jensen.*

Ser man tilbage paa Historiens Gang, vil man især lægge Mærke til enkelte Begivenheder, der har faaet Betydning for lange Tider i Slægtens Liv. Og de Mænd, som har fremkaldt disse Begivenheder eller, tvunget af Omstændighederne, har maattet tage Stilling til dem, har derved faaet et Ansvar, der rækker langt ud over deres egen og deres nærmestes Kreds. Har de forstaaet at gribe ind paa den rette Maade, saa det er blevet til Lykke og Fremgang for Folket, høster de Anerkendelse og Tak; har de fejlet i de store Øjeblikke, maa de lide Forhaanelse og Tilsidesættelse, selv om deres Hensigter har været de redeligste og bedste, og selv om Ulykken vilde være kommen, om det end havde været andre Mænd, der havde staaet i Brændpunktet, fordi Forhold, som var stærkere end de selv, afgjorde Sagen. Begge Dele kan overgaa den samme Mand. Det viser D. G. Monrads Levnedsløb.

Barndom og Ungdom.

Han var født i København den 24. November 1811. Faderen var Jurist og havde en god Stilling i et af Ministerierne. Lidt præsteligt Blod var der ogsaa i hans Slægt, idet Moderens Bedstefader var Præst i Slangerup. Ditlev var den yngste af fem Søskende.

Hans Barndomstid blev ikke saa rolig og lykkelig en Tid, som det kunde ventes efter Forældrenes Kaar. Han var kun fire Aar, da Ulykkerne begyndte at komme over hans Hjem. Faderen blev i 1814 udnævnt til Foged i Nordland i Norge og rejste derop for at overtage sit nye Embede. Aaret efter vilde Hustruen rejse op til ham med Børnene. Men da havde Manden allerede forladt sit Embede paa Grund af en Sindslidelse, som siden fulgte ham til hans Død og endog undertiden slog ud i Sindssyge. Moderen maatte rejse hjem igen og drog til nogle Slægtninge i Sønderjylland. Senere blev Børnene anbragt hos forskellige Familier, der vilde tage sig af dem. Ditlev kom til sin Moster i Præstø, der var gift med en Købmand. De var gode imod Drengen, og det var Meningen, at han hos dem skulde oplæres til Handelen. Men tidligt viste hans Sind stor Sans for aandelige Spørgsmaal, maaske fremmet under Savnet af en Fars og Mors trygge Havn og Tilflugtssted. Som trettenaarig Dreng skriver han et Brev til sin ældre Søster Lene, som viser, at han allerede dengang havde Evne til at være Sjælesørger. Hun har sikkert skrevet til ham, at hun er bedrøvet, og nu svarer han hende med at stille en Række Spørgsmaal: 1) Tror du paa Gud? 2) Tror du, han er viis? 3) Tror du, han er god? 4) Tror du, han vil dig vel? 5) Tror du, han ved at udvælge de bedste Midler? Til sidst spørger han hende, hvorledes hun kan være bedrøvet, hvis hun kan sige ja til alt dette. Det er antagelig Tanker, han selv har gaaet og tumlet med, siden han kunde have saa godt et Svar paa rede Haand til sin Søster.

Han kom dog ikke i Handelslære. Sognepræsten, der konfirmerede ham, sørgede for, at han blev sendt til Latinskolen i Vordingborg, hvor han kom til at bo hos en af Skolens Lærere, Lauritz Westengaard. Her fik han et ud-

mærket Hjem, og nu udfoldede hans rige Evner sig. Halvandet Aar efter blev Westengaard Præst i Pedersborg ved Sorø, og han tog Monrad med sig for selv at forberede ham til Studentereksamen. I 1830 blev Monrad Student, og han fik Udmærkelse i alle Fag.

Han begyndte nu at studere til teologisk Embedseksamen. Hans økonomiske Kaar var ringe, men Westengaard hjalp ham af al sin Evne, og det lettede, da han næste Aar fik Fribolig paa Regensen. Han havde den Lykke at komme ind i en Kreds af gode Kammerater, begavede unge Mænd med aandelig Interesse. Især sluttede han sig nær til den siden saa kendte Præst, Vilhelm Birkedal, der siger om Monrad: »Han overgik os alle i Aandsbegavelse, og der var over hans Ungdom en mærkelig Fylde.« Mangen Aftenstund vandrede de to Venner sammen Gade op og Gade ned for at tale om det, der optog deres Sind, og ofte gryede det ad Dag, før de kom til Ro. »Han kastede mange livssvangre Frø i min Sjæl,« fortalte Birkedal siden.

Selv om Monrad i sin Studentertid ofte gav sig Tid til at dyrke Kammeratlivet, fik han dog læst en utrolig Masse. Foruden at passe sit Fagstudium læste han de gamle østerlandske Sprog med saa stor Grundighed, at han to Aar efter sin teologiske Embedseksamen, som han fik med Udmærkelse, havde skrevet en videnskabelig Afhandling om nogle Bøjningsformer i disse gamle Sprog, som indbragte ham en Magistergrad.

Men hans Studietid var desuden optaget af noget andet. Han digtede, ikke bare Vers, som saa mange skriver i Ungdomstiden, men to hele Dramaer, begge med bibelske Emner, »Jefta og hans Datter« og »Kong Saul«. Det tunge Stof i disse Beretninger har grebet Monrads eget grublende Sind. Oehlenschläger udtalte dog, at Forfatteren sikkert havde en poetisk Aare, men næppe var Digter. Monrad tog

Konsekvensen af denne Dom og lagde resolut Digtningen paa Hylden. Men i de religiøse Bøger, han senere udsendte, mærker man ikke alene hans dybe kristelige Erfaring og Indsigt, men ogsaa hans poetiske Sind.

Monrad oplevede i sin Ungdomstid en alvorlig religiøs Krise. Hans Møde med Ørsteds Naturfilosofi bragte en Tid hans Barndomstro til at vakle. Han fordybede sig i de store Filosoffers Tanker, men de gav ingen Lindring til hans forpinte Sind. Til sidst blev han legemligt syg, idet han blev angrebet af Nervefeber. Da søgte han hjem til sine trofaste Plejeforældre, Pastor Westengaards, der nu boede i Odense. Her vandt han atter Ligevægt i Sindet og kunde vende tilbage til sit Arbejde, og lidt efter lidt fandt han et fast Stade i Troen paa Gud, en Tro, der nu bundede i hans egne Oplevelser.

Som ældre Mand skrev Monrad en Prædiken, hvori der findes et Afsnit, der fortæller os lidt om, hvorledes han kom igennem Krisen. — »Saa vil jeg bekende for eder, at det var Fadervor, der vandt mit Hjertes første Kærlighed til Jesus; thi den fandt deri en Kilde til Sandhed og Naade, som den havde søgt, ak, forgæves saa mange andre Steder.«

Endnu et opnaaede Monrad, før han forlod København for med Rejsestipendium at drage paa Studierejse til Paris og Ægypten, han fandt og vandt sin Brud. I Bredgade boede paa den Tid en velhavende Familie, der hed Lütthans. Baade Forældrene og de fem begavede unge Døtre havde megen Interesse for Kunst og Poesi, og mange unge Mænd med Sans for aandelige Værdier blev indbudt til dette Hjem. Blandt dem var Monrad, og i 1838 blev han forlovet med Datteren Emilie. Monrad var lykkelig. Han syntes, Fremtiden tegnede sig smukt for ham.

Folkeligt Oplysningsarbejde.

Monrad opholdt sig nu et Aar i Paris. Han hørte Forelæsninger om de gamle østerlandske Sprog og læste dem paa Bibliotekerne. Men han studerede ogsaa det franske Folkeliv og dets Samfundsformer. Hans Stipendium var beregnet til to Aar, og det var hans Agt at tilbringe det næste Aar i Alexandria. Men han længtes hjem. Og hans Tanker droges ogsaa i en ganske anden Retning, mod Præstegerningen, for at han kunde komme til at tale til Mennesker om sin Sjæls Længsel mod Gud. Og saa længtes han naturligvis efter at kunne holde Bryllup med Emilie og faa sit eget Hjem. Men i den Henseende var den videnskabelige Bane usikker. Maaske kunde han blive Professor i østerlandske Sprog, naar han kom hjem fra Ægypten, men det var langt fra sikkert. Præstegerningen førte lettere til Maalet.

Saa kom han da hjem i September 1839 for at tilbringe nogen Tid sammen med sin forlovede og tage den endelige Bestemmelse for Fremtiden. Imens arbejdede han paa at genfortælle de arabiske Eventyr fra »Tusind og een Nat« paa Dansk.

Han kom dog ikke til Ægypten og blev heller ikke Præst paa denne Tid. En ny Sag tog ham fangen, det vaagnende politiske Liv her hjemme. Det var Historikeren Frederik Barfod, der var Anledningen dertil. Da Frederik VI var død, og Christian VIII udraabt til Konge, vilde Orla Lehmann straks have Studenterne til at sende en Adresse til Kongen med Bøn om en fri Forfatning. Han indkaldte dem til et Møde paa Hotel d'Angleterres Sal. Dette var Barfod og mange andre imod, og de mødte op for at protestere. Paa Vejen derhen traf Barfod Monrad, der ikke havde hørt noget om Mødet, og han overtalte ham til at

gaa med. Det var første Gang, Monrad saa og hørte Lehmann, som han siden skulde komme til at samarbejde indgaaende med. Lehmann anbefalede sin Adresse med sin kendte Veltalenhed, men han blev stærkt imødegaaet fra flere Sider. Da fik han uventet Hjælp af Monrad, der angreb Modstanderne haardt og udtalte, at Studenterne var ogsaa Statsborgere, og de havde baade Kald og Pligt til at virke for større borgerlig Frihed. Adressen blev vedtaget med et lille Flertal, og Dagen efter blev den overrakt Kongen af et Udvalg, hvori Monrad ogsaa var indvalgt. Kongen modtog dem venligt nok, men han vilde ikke love nogen Forandringer foreløbig.

Det Møde blev for Monrad Indledning til et nyt Arbejde. Han ansaa Friheden for saa stort et Gode for et Folk, at Tanken derom ingenlunde kunde opgives, fordi Kongen ikke straks vilde sige ja til en Flok Studenters Anmodning derom. Det maatte blive til et Folkeønske. Men for at det kunde ske, maatte Folket oplyses om Frihedens Betydning paa de forskellige Omraader. Det maatte udvikles og dygtiggøres til at kunne deltage i Landets Styrelse. Det var et Arbejde, der var værd at sætte Kræfterne ind paa. Og Monrad følte Evnerne i sig til en saadan Gerning. Han havde som Student ofte deltaget i Diskussionsmøder og havde her vist sin hurtige Tanke og sin klare Forstand. Udsigten til at vinde Indflydelse og Berømmelse har vel ogsaa øvet sin Tiltrækning paa den unge Monrad.

Han udsendte først nogle »Flyvende politiske Blade«. Det første indeholdt en Omtale af det uheldige i, at de fire Stænderforsamlinger splittede Folket. Han opfordrer dog ikke Kongen til at forandre dette Forhold, men maner derimod Folket til at mande sig op og genvinde sin Kraft og Dygtighed. I det næste Nummer siger han, at Halvhedstilstanden mellem Frihed og Tvang maa afskaffes. Enten

maa der indføres Censur, og Stænderne afskaffes, eller der maa gives Trykkefrihed og en fri Forfatning. Men han tvivler ikke om, at Friheden er det bedste. Den alene kan gøre de forskellige Landsdeles Beboere til et Folk.

Bladene vakte megen Opsigt, og snart blev han Medudgiver af »Fædrelandet«, de Nationalliberales Organ. Her fik han nu rigtig Lejlighed til at udvikle sine Tanker om Frihedens store Værdi for et Folk. Hans Stil var særpræget, ofte isprængt Billeder og Udtryk fra Bibelen, og det gav hans Artikler Højhed og Kraft.

I Marts blev Monrad gift med sin Emilie, han fik Ejendom i København, og kort efter blev han indvalgt i Borgerrepræsentationen. Dette nye Arbejde optog ham meget og gav ham Lejlighed til at sætte sig ind i forskellige administrative Forhold. Nogen Tid efter løste han sit Forhold til »Fædrelandet«, da han syntes, det tog for meget af hans Tid. Hans videnskabelige Interesser var nogen Tid trængt til Side; nu krævede de atter hans Opmærksomhed, og han holdt en Række Forelæsninger paa Universitetet over de østerlandske Sprog.

Samtidig udsendte han nu nye Numre af sine »Flyvende politiske Blade«. Han skrev om Skatteforhold og Statsgæld, om Skoleforhold og de gudelige Forsamlinger, der ofte blev forbudt. Med sit skarpe Vid ironiserer han over, at en Forsamling er ulovlig, hvis den læser i Guds Ord, men bliver lovlig, naar Bibelen lægges til Side, og Flasken sættes paa Bordet i Stedet.

I 1843 blev Monrad Redaktør af »Dansk Folkeblad«, udgivet af »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«. Atter havde han et Blad at udtale sine Tanker i, og i de tre Aar, han var Redaktør, behandlede han de fleste af de Sager, der optog Sindene. De Rettigheder, det danske Folk siden fik tilsikret i Grundloven: Tros- og Trykkefrihed, For-

enings- og Forsamlingsfrihed og den personlige Sikkerhed, blev her udførligt fremstillet og begrundet af Monrad. Men ogsaa Forholdene i Sønderjylland og den nordiske Bevægelse skrev han om.

I Begyndelesn af sin Bladvirksomhed maatte Monrad undertiden betale Bøder for sine Artikler, men efterhaanden lærte han at faa sagt, hvad han vilde, uden at Myndighederne kunde skride ind. Det var saaledes gode Læreaar for ham, der kom ham til Gode i den store, ansvarsfulde Gerning, der siden blev lagt paa ham.

Ogsaa som Foredragsholder deltog Monrad i det offentlige Liv. I det skandinaviske Selskab holdt han i 1844 et Foredrag om Nordens Enhed. Han ønskede ikke blot en aandelig Forbindelse mellem Nordens Folk, men ogsaa en politisk. Og han ser i et enigt Norden den bedste Hjælp til Løsningen af det slesvigske Spørgsmaal. Han finder det beskæmmende, at det danske Sprog tilsidesættes i Sønderjylland, men Smerten derover har sin Værdi. »Den giver Kraft og Udholdenhed i den lange, lange Kamp, som vi maa kæmpe, den giver Sindet Villighed til at bringe de Ofre, som maa bringes, dersom vi skal sejre.«

Monrad havde som Skribent og Taler vundet stor Anseelse. En svensk Forfatter skrev om ham: »Store Forventninger knytter sig til Monrad. Han maa naa langt frem, hvis han skal opfylde dem, men han har ogsaa af Naturen modtaget usædvanlige Evner dertil, og den seneste Tids bevægede Forhold har givet ham fortrinlig Lejlighed til at udvikle dem.« Det har derfor sikkert været en stor Overraskelse for de fleste, da han i 1846 afbrød sin Virksomhed i København og blev Præst i Vester Ulslev paa Lolland.

Selv om det kan synes underligt, at Monrad vilde forlade den Gerning i Hovedstaden, der sikkert lovede ham en rig

Fremtid, stemmer det dog overens med andre bratte Overgange i hans Liv og har utvivlsomt sin Rod i hans Væsens Kerne. Efter at han havde ladet sine videnskabelige og digteriske Evner træde i Baggrunden som Tjenere for hans øvrige Virksomhed, var der to Poler, hvorom hans Arbejde drejede sig: Politik og Sjælesorg. Det offentlige Livs mange Forhold havde nu i lang Tid haft hans Interesse og Arbejdskraft. Nu krævede hans Længsel efter at fordybe sig i Religionens Sandheder og hans Trang til at hjælpe Mennesker i deres Sjæles Tarv sin Ret. Og Monrad var saa stærk en Personlighed, at han turde følge sin Sjæls Kalden uden Hensyn til, om det i ydre Hensende var fordelagtigt eller ikke.

Den danske Grundlovs Fader.

Helt slap Monrad dog ikke Forbindelsen med det politiske Arbejde, idet han samme Aar, som han flyttede til Lolland, blev indvalgt i Roskilde Stænderforsamling. Og det varede heller ikke mange Aar, før Begivenheder af stor Betydning kaldte ham tilbage til Hovedstaden.

I Begyndelsen af Aaret 1848 døde Christian VIII, og Frederik VII blev Konge. Nu haabede Frihedsvennerne i Danmark, at deres Ønsker endelig skulde gaa i Opfyldelse. De blev dog meget skuffede, da den nye Konge otte Dage efter sin Tiltrædelse offentliggjorde et Forfatningsudkast, som Christian VIII havde efterladt sig. Det lovede en fælles Stænderforsamling for hele Riget, men Hertugdømmerne skulde vælge lige saa mange Medlemmer til den som Kongeriget, skønt de kun havde 800,000 Indbyggere mod Kongerigets 1,300,000, og Møderne skulde skiftevis holdes i Kongeriget og i Hertugdømmerne. Valgmaaden var ogsaa højst udemokratisk. Dette Forslag blev mødt med

en Storm af Uvilje hos alle nationalt vaagne og liberalt indstillede Danske. Det blev da ogsaa skrinlagt.

Og saa skete der noget uden for København, der satte Fart i Tingene herinde. Det begyndte i Paris, hvor Februarrevolutionen fejede Kong Ludvig Filip til Side og indførte Republikken. Derfra gik Bevægelsen til Italien, Østrig og Tyskland, og de fleste Steder saa det i Begyndelsen ud til, at Frihedsmændene skulde sejre. Da kunde Slesvig-Holstenerne heller ikke længere holde sig i Ro. Lederne samledes til et Møde i Rendsborg og vedtog at sende en Deputation til Kongen for at forlange Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund og en fælles fri Forfatning for Hertugdømmerne.

Det var den 18. Marts. Forud for denne Beslutning var der gaaet en Række stormende Optrin, hvor en enkelt Taler endogsaa havde sagt, at Danskerne var »et dovent, dorsk og usammenhængende Folk«. Denne Bevægelse havde kaldt de nationalliberale Førere frem. Nu maatte der handles. Der maatte tages et klart Standpunkt, der viste, at Sønderjylland var et gammelt, dansk Land, som hørte sammen med Kongeriget. Og hele dette danske Omraade skulde have en fælles fri Forfatning, der lagde Magten og Ansvaret i Folkets egen Haand. Der blev holdt store Møder i Kasino og Hippodromen.

Da kunde Monrad ikke længer holde sig rolig i sin Præstegaard. Han ønskede at være med, hvor Danmarks Fremtid skulde afgøres. Han rejste til København og mødtes med de andre Ledere. Han talte ved det store Kasinomøde den 20. Marts, da man havde hørt om Oprørsmødet i Kiel og den Deputation, der kunde ventes til København. Hans Ord var ikke saa ildfulde som Orla Lehmanns, men udmærkede sig ved Ro og Besindighed. Dagen efter kom Folketoget til Christiansborg, Kongens Afskedigelse af de

gamle Ministre og Frederik VII's stolte Ord: »Naar det danske Folk kun vil have Tillid til den danske Konge, og staa ham bi i Liv og Død, saa vil jeg ogsaa staa det bi som dets tro Leder.« Derefter begyndte Kongen og hans Raadgivere, hvoraf især kan nævnes Stiftamtmand Bardenfleth, Arbejdet med at faa dannet et nyt Ministerium. Den første af de liberale Førere, der blev sendt Bud efter, var Monrad, og det var først Meningen, at kun han skulde optages i et iøvrigt konservativt Ministerium. Men Monrad krævede bestemt, at ogsaa andre liberale Mænd skulde med, og han nævnede forskellige. Efter mange og lange Forhandlinger blev Ministeriet endelig dannet. Den konservative A. W. Moltke blev Leder, Monrad Kultusminister, hans Ven fra de unge Dage, Amtmand i Sorø, F. M. Knuth, blev Udenrigsminister, Tscherning Krigsminister, og Lehmann og Hvidt blev Ministre uden Fagministerium.

Kort efter udbrød den slesvigske Treaarskrig, men samtidig blev der af Ministeriet arbejdet paa den nye Forfatning, som Kongen havde lovet Folket. Og her var det, at Monrad kom til at yde sin store Indsats. Først udarbejdede han en Valglov for Dannelsen af den grundlovgivende Rigsforsamling. Den fik 152 Medlemmer, hvoraf de tre Fjerdedele blev valgt af Befolkningen. Valgret havde alle Mænd over 30 Aar med egen Husstand og uplettet Rygte. Den sidste Fjerdedel skulde Kongen vælge, efter at de andre var valgt. Bondevennerne havde været imod denne Bestemmelse, men det viste sig at være klogt, idet der herved kom mange dygtige Mænd, som ikke var blevet folkevalgte, med i Forsamlingen.

Derefter skrev Monrad i Samarbejde med Orla Lehmann Udkastet til Danmarks Riges Grundlov. Han gennemgik det med Hvidt og Bardenfleth og senere med hele Ministeriet, men Værket var hans. I klare, letfattelige Udtryk

er de forskellige Paragraffer sat op. Den fastslaar den lige og almindelige Valgret til begge Rigsdagens Ting, den adskiller tydeligt den lovgivende, den udøvende og den dømmende Magt, og den sikrer Borgerne en Række Friheds-goder: Tros- og Trykkefrihed, Forenings- og Forsamlings-frihed, personlig Sikkerhed og Sikring af Ejendomsretten. Og som Rettighederne skal være lige for alle, skal Pligterne ogsaa være ens for alle. Værnepligten, som før havde hvilet paa Bondestanden alene, blev nu udstrakt til alle vaabenduelige Mænd.

Den 23. Oktober 1848 samledes den grundlovgivende Rigsforsamling paa Christiansborg Slot*). Forhandlingerne kom især til at dreje sig om Valgretten til de to Ting. De Konservative og en Del af de Nationalliberale var betænkelige ved at udstrække den til Menigmand. De frygtede, at det vilde føre til Misbrug, og der fremkom forskellige Forslag til Begrænsning af Valgretten.

I November traadte Martsministeriet tilbage, og et mere konservativt dannedes. Nu var den almindelige Valgret i Fare, da der ogsaa sporedes konservativt Tilbageslag i Rigsforsamlingen. Monrad var ikke Medlem af Forsamlingen, og da han var traadt ud af Ministeriet, havde han ikke mere Adgang til Møderne. Men derfor slap han ikke sit Værk. Han vilde have Grundloven frelst i Havn. Han nærede den Tillid til det jævne Folk, at det vilde vokse under det Ansvar, der blev lagt paa det med den lige Valgret. I »Fædrelandet« skrev han en Række Artikler til Forsvar for Grundlovsudkastet. De var klare og saglige og virkede overbevisende paa Læserne. Han var nylig blevet udnævnt til Biskop over Lolland-Falster Stift; men nu forlod han sin Bispegaard i Nykøbing og rejste til Køben-

*) En udførlig Behandling af den grundlovgivende Rigsdag og dens Arbejde findes i »Ad Fortids Veje«, I. Aargang Hefte 3.

havn. Aften efter Aften mødtes han med Rigsdagsmændene ved deres Sammenkomster paa Hotel d'Angleterre, og ved sin »ejendommelige Veltalenhed, der forenede Tankens Klarhed med en dyb Lidenskabs Ild« imødegik han de Angreb, der rettedes mod den almindelige Valgret, og fik stor Indflydelse paa de Beslutninger, der blev taget.

Uden væsentlige Ændringer og med Lighedsprincippet i Behold blev »Danmarks Riges Grundlov« endelig vedtaget og stadfæstet af Kongen den 5. Juni 1849. Sagen var tilendebragt, og Monrad kunde drage hjem til sin rolige Bispegerning.

Mellemkrigstiden.

Det vakte ikke udelt Anerkendelse, at Monrad var blevet udnævnt til Biskop. Man fandt det upassende, at saa ung en Præst, tilmed Landsbypræst, fik en saadan Stilling. Mange andre saa dog naturligvis med Glæde, at Monrad indtog denne høje Plads, og den Misstemning, der var, forsvandt snart, da man saa den Dygtighed og Omsorg, hvormed han røgtede sit Kald.

Men han kunde overkomme mere end sin Bispegerning; hans Arbejdskraft var meget stor. I December 1849 skulde der være Valg til den nye Rigsdag. Monrad blev opfordret til at stille sig ved Folketingsvalget i Nykøbing, og han tog imod Opfordringen.

Før det egentlige Valg holdtes et Prøvevalg, ved hvilket Monrad holdt en stor Tale. Det er interessant at se hans Udtalelser ved denne Lejlighed. Han forbeholder sig Handlefrihed og vil ikke være bundet af Erklæringer. »Det har undertiden været mig paafaldende, hvor afgjort og bestemt en og anden Valgkandidat har ytret sig, som om den enkelte Mand havde Rigets Skæbne i sin Haand, som om det ikke var et enkelt Medlem af en lovgivende For-

samling, der skulde vælges, men en enevældig Konge, der skulde kaares.« Blandt de Reformer, han vil virke for, nævner han en Kirkeforsamling med lige mange gejstlige og læge Medlemmer, større Indflydelse for Menighederne paa Valg af Præster og en Forbedring af Lærernes Kaar. Som Begrundelse for det sidste nævner han, at man kunde tjene mere ved at tærske Korn end ved at undervise Børn.

Ved Valget kaaredes Monrad med stor Majoritet. Den 30. Januar 1850 traadte den første Rigsdag, valgt efter Grundloven, sammen. I sin Beskrivelse af denne siger N. Neergaard i sin Bog »Under Junigrundloven« om Monrad: »Intet af Rigsdagens Medlemmer overgik Monrad i Veltalenhed og i Evne til praktisk parlamentarisk Arbejde. De Dage, han holdt sine store, politiske Taler, var en Fest for Tinget. Han forenede som ingen anden grundig Indsigt i de Ting, han talte om, med en fængslende, ja undertiden ganske betagende Form. Hans Tankedybde, hans digteriske Glød, hans ætsende, hakkende Spot gjorde ham, naar han havde sine bedste Dage, til en næsten uimodstaaelig Modstander.«

Han fik derfor ogsaa stor Indflydelse paa næsten alle de Love, der blev gennemført. Han ønskede, at der altid skulde tages Hensyn til Folkets Traditioner og gøres smaa Skridt ad Gangen ved Indførelse af nye Former, saa Udviklingen kunde skride jævnt og roligt fremad.

Monrad røgtede sit Hverv som Folketingsmand til Maj 1853. Da meddelte han sine Vælgere, at han ikke vilde stille sig ved det kommende Valg, og trods deres kraftige Protester fastholdt han sit Standpunkt. Han har maaske følt Trang til et Pusterum i det politiske Arbejde.

Men længe varede det ikke, før han atter blev kaldt frem. Den gamle, konservative Politiker Anders Sandøe Ørsted var blevet Ministeriets Chef. Han skulde ordne Kongerigets

og Hertugdømmernes Fællesanliggender, det saare vanskelige Spørgsmaal, som det meste af dansk Udenrigspolitik kom til at dreje sig om mellem de to slesvigske Krige. Men nu frygtede Monrad, at den Forfatning, som Ørsted vilde foreslaa, skulde berøve Folket noget af den Frihed, det havde faaet ved Junigrundloven, og for den var Monrad altid rede til at kæmpe. Den nyvalgte Kandidat, Redaktør Jørgensen, nedlagde sit Mandat, og ved Udfyldningsvalget samme Efteraar kaaredes Monrad uden Modkandidat.

Han blev straks Leder af Modstanden mod Ørsted, og i Marts 1854 forelagde han i Folketinget en Mistillidsadresse til Ørsted. Den blev vedtaget og overbragt Kongen, men — Ørsted forblev roligt paa sin Post. Derimod skete der kort efter noget andet, Monrad fik sin Afsked som Biskop. Paa lignende Maade gik det de andre Ledere, der havde været med i denne Sag. Dog, Harmen over denne Fremgangsmaade øgede kun Modstanden imod Ministeriet, og inden Aaret var omme, traadte det tilbage.

I Slutningen af Maj forlod Monrad med sin Familie Nykøbing og rejste til Nordsjælland, hvor han havde købt Gaarden Hummeltofte. Nu kunde han anvende al sin Tid paa det politiske Arbejde, og han tog da ogsaa ivrigt Del deri. Men længe varede det ikke, før der blev Brug for Monrads rige Evner og omfattende Viden paa et nyt Omraade. Han blev den 1. April 1855 udnævnt til Overskoledirektør og Departementschef i Kultusministeriet.

Det var Stillinger, som han kom til at sætte stor Pris paa, og han indlagde sig stor Fortjeneste for sit Arbejde i de fire Aar, han beklædte dem. Han havde som Præst og Biskop faaet et godt Kendskab til Skolens og Lærernes Forhold og vidste, at der trængtes til Reformer. Tre Maaneder efter sin Tiltrædelse havde han et Udkast færdigt til Forandring af Loven og Borger- og Almueskolevæsenet

i Købstæderne og paa Landet. Det blev sendt til Erklæring hos de forskellige Skolemyndigheder og drøftedes livligt i Pressen og paa Møder. De vigtigste Bestemmelser deri drejede sig om en Forbedring af Lærernes økonomiske Kaar og om Befolkningens Indflydelse paa, hvem der skulde være Lærer for deres Børn. Monrad mente, at et Sogns Beboere vilde faa større Interesse for deres Skoler, naar de fik Indstillingsret til Lærerembederne.

I Rigsdagen mødte Forslaget baade Tilslutning og Modstand. Der blev indvendt, at det kun drejede sig om de ydre Forhold, mens Undervisningen dog maatte være det vigtigste. Hertil svarede Monrad nogle Ord, der har Vægt den Dag i Dag: »Vi er alle enige om, at det virkelig aandelige Liv, som man maa ønske mere og mere maa gennemtrænge Skolen, er noget, som ikke kan gives ved Lov, men det maa fremkomme ved det Sind, hvormed Gerningen forrettes, den Varme, Kærlighed og Troskab, hvormed den udføres; men dette Sind kan man ikke give ved nogensomhelst Lov.«

Kultusminister Hall og Monrad fik Loven gennemført uden væsentlige Ændringer.

Derefter tog Monrad fat paa Seminariernes Forhold. Resultatet heraf blev en ny Lov, der indførte en treaarig Læreruddannelse. Seminarierne fik bedre Lokaler og Undervisningsmidler, og Lærerne blev bedre lønnet. Uddannelsen blev treaarig paa Statens Seminarier; men hvert Aar skulde der holdes en Eksamen i København, hvor privat underviste Elever kunde indstille sig. Dette gav Anledning til, at der oprettedes private Seminarier, først Blaagaard og Gedved, siden flere andre.

Ogsaa Lærernes videre Uddannelse tænkte han paa. Der oprettedes korte Feriekursus, der i Aarenes Løb har været søgt af en Mængde Lærere. Desuden fik han oprettet et

Kursus, der efter ham blev kaldt det »Monradske Kursus«. Det varede 2½ Aar og gav altsaa en vidtgaaende Undervisning. Paa det første Hold var der fem Lærere. Ledelsen var overdraget Docent Fjord, men Monrad selv interesserede sig meget for disse Kursister og indbød dem ofte til sit Hjem i København eller ud paa »Hummeltofte« ved Lyngby Sø. Dette Kursus bestod til 1890.

Det var ogsaa Monrad, der foreslog, at Kvinder skulde have Adgang til at tage Lærerindeeksamen. Kort efter oprettedes Zahles og Femmers Seminarier.

Monrad kom atter ud for Livets Omskiftelighed. I Maj 1859 blev han Kultusminister, men allerede i December samme Aar maatte han træde tilbage sammen med det øvrige Ministerium. Derefter drog han til Paris med sin Familie. Et Par Maaneder efter blev han kaldt hjem af Kongen for at danne Ministerium. Han modtog Opfordringen, men da han vilde have Hall med i Ministeriet, og denne ikke vilde staa under Monrad, lod han Hall komme i Spidsen og overtog selv Kultus- og Indenrigsministeriet.

Som Indenrigsminister udfoldede Monrad et mægtigt Initiativ. Det var hans Lyst, at Grundloven skulde bruges til Lovgivningsarbejde, der gavnede Samfundet. Han sluttede sig ikke til noget af Partierne, men forstod at faa dem til at arbejde sammen. Hvor stor en Tillid han nød, fremgaar af en lille Tildragelse, der fandt Sted i Tinget. Monrad ønskede en Bevilling paa 20,000 Rdl. til Udsmykning af Universitetets Festsal. De fleste af Medlemmerne var imod det, men da Tscherning og J. A. Hansen udtalte, at de vilde stemme for Bevillingen af Hensyn til Monrad, blev den enstemmigt vedtaget.

I September 1861 blev Orla Lehmann udnævnt til Indenrigsminister. Monrad havde saa kun Kultusministeriet at passe, og nu fulgte en mere rolig Tid for ham.

Men for Hall var Tiden vanskelig nok. Fællesforfatningen havde vist sig ubrugelig i Praksis, og den var i 1858 ophævet igen for Holstens og Lauenborgs Vedkommende, saa nu var Slesvig blevet knyttet nærmere til Kongeriget end de to andre Landsdele. Og Folkestemningen krævede, at Regeringen skulde tage Skridtet fuldt ud og indlemme Sønderjylland i Kongeriget. Hall tøvede, fordi han vidste, det vilde vække Modstand i Tyskland; men i 1863 fandt han det nødvendigt at træffe en Ordning, og saa skred han til Værket. Han bekendtgjorde, at den danske Regering vilde give Holsten og Lauenborg en egen fri Forfatning, egen Regering og egen Hær. Senere forelagde han i Rigsraadet et Udkast til en Fællesforfatning for Danmark og Slesvig alene. Rigsraadet vedtog det den 13. November, og det blev derfor kaldt Novemberforfatningen. To Dage efter døde Frederik VII, og Christian IX, der i Forvejen var valgt til Tronfølger, blev udraabt til Konge. Han fik nu straks forelagt Novemberforfatningen til Underskrift, men han tøvede med at give den sin Stadfæstelse. Han forstod, at det var et farligt Skridt for Danmark, og Preussen havde allerede erklæret, at Forfatningen var et Brud paa de gamle Aftaler. Men efter Ministeriets Opfordring og under Pres af Folkestemningen gav han efter og underskrev Forfatningen den 18. November 1863.

De ventede Følger udeblev ikke. Bismarck, Preussens nye Statsminister, erklærede, at hvis Danmark lod Novemberforfatningen træde i Kraft, ophørte Preussens Forpligtelse til at anerkende Christian IX som dansk Konge, og baade England, Frankrig og Rusland raadede Danmark til at ophæve Forfatningen igen. Kongen følte sig usikker, men Hall vilde ikke ophæve Forfatningen, da han mente, et saadant Skridt vilde svække Folkets Tillid til Regeringen og næppe forhindre en Krig alligevel. Ministeriet Hall

traadte da tilbage, og paa Aarets sidste Dag udnævntes et nyt Ministerium under Ledelse af Monrad. Og saa fulgte Danmarks — og Monrads — tunge Skæbneaar.

1864.

Det var et stort Ansvar, Monrad gik ind under. Udsigterne til en fredelig Løsning af Konflikten var meget ringe, og ingen fremmede Magter vilde støtte os i en Krig. Tilmed mødtes Monrad ikke engang med Tillid af de ledende Politikere, og ingen af de fremtrædende Nationalliberale vilde indtræde i Ministeriet. Man syntes, at Monrad havde svigtet Hall og selv stræbt efter Magten. En af dem, der havde Lejlighed til at følge Ministerkrisen paa nært Hold, C. E. Fenger, udtaler dog i et Brev til Lehmann den modsatte Anskuelse. Selv siger Monrad derom i sin efterladte Redegørelse: »Min Samvittighed giver mig det Vidnesbyrd, at jeg ikke lededes af saadan Tilbøjelighed, men af Hensyn til Fædrelandets Tarv gik ind paa at blive Halls Efterfølger.«

Monrad tilbød den 3. Januar efter Forslag fra engelsk Side at lade Spørgsmaalet afgøre paa en Stormagtskonference, men Bismarck stillede sig afvisende. Det blev efterhaanden klart, at han ønskede en Afgørelse ved Vaabnenes Tale. Den 16. Januar forlangte han, at Novemberforfatningen skulde ophæves i Løbet af to Dage. Den danske Regering svarede, at det var umuligt paa lovlig Vis. England prøvede at bevæge Preussen og Østrig til at give Danmark en rimelig Frist til at ophæve Forfatningen, men Bismarck svarede med at lade tysk-østrigske Tropper rykke frem gennem Holsten mod Dannevirke. Og Krigen begyndte den 1. Februar.

Efterretningen om den danske Hærs Tilbagevisning af Tyskernes Angreb ved Mysunde den 2. Februar lød tillid-

vækkende, men faa Dage efter kom Meddelelsen om den danske Hærs Tilbagetrækning fra Dannevirke til Dybbøl. Da brød der en Storm af Harme løs mod Kongen, Monrad og den kommanderende General de Meza. I Rigsdagen, hvor dyb Sorg prægede baade Tingmænd og Tilhørere, lykkedes det Monrad at berolige Sindene ved sin mandige og faste Tale, men i Folkemængden var Ophidselsen saa stor, at Monrad endogsaa i sin Bolig blev forstyrret med Tilraab som »Landsforræder«. Nogle raadede ham til at rejse bort fra København, men det fandt Monrad under sin Værdighed. Krigsministeren forlangte Overgeneralens Afskedigelse, og Monrad fandt det nødvendigt at gaa med dertil, skønt det sikkert var uretfærdigt mod de Meza. Eftertiden har da ogsaa givet hans Minde Oprejsning.

Saa fulgte den lange Belejring af Dybbølskanserne og den danske Hærs heltemodige Udholdenhed her overfor en talmæssigt overlegen og langt bedre udrustet Modstander, derefter Stormen den 18. April og den danske Hærs Tilbagetrækning til Als og endelig som et Lyspunkt for det danske Folk Søslaget ved Helgoland den 9. Maj, der endte med, at den østrigske Flaade trak sig ind paa neutralt Omraade.

Kampene ved Dybbøl havde krævet svære Afgørelser. Generalen stillede nogen Tid før Stormen Forslag om at rømme Skanserne, hvorved blodige Ofre kunde undgaas, og den 17. April ønskede Krigsministeren, Lundbye, at give ham Tilladelse dertil, men Monrad greb ind og raadede til ikke at opgive Dybbøl. Stillingen blev saa holdt, til Preusserne og Østrigerne Dagen efter stormede den. Det blev bebrejdet Monrad, at han her havde været kortsynet, og i sine efterladte Papirer vedgaar han sit Ansvar.

Blod og Taarer kunde have været sparet; men naar man betænker, hvad netop Dybbøls Forsvar til det yderste kom

til at betyde for Genrejsningen af Modet og Troen paa Fremtiden hos det danske Folk efter Nederlaget, maa man dog sige, at Ofrene ikke blev bragt forgæves.

Den 9. Maj enedes man om en Vaabenhvile, og en Fredskonference aabnedes i London. Englands Repræsentant, Lord Russel, foreslog Fred paa det Grundlag, at Danmark skulde afstaa alt Land Syd for Slien og Dannevirke. Monrad tilraadede at sige ja, og Christian IX gik modstræbende med dertil. Preussen-Østrig vilde dog ikke gaa ind paa dette, men krævede en Delingslinie ved Aabenraa—Tønder. Da foreslog England, at Grænsen skulde drages ved Voldgift af en neutral Magt. Preussen og Østrig gik delvis ind paa Tanken, idet de kun vilde gaa med til Mægling, der ikke var bindende. Afgørelsen stod nu til den danske Regering. Kongen ønskede slet ikke nogen Deling, men en Personalunion mellem Danmark og et Slesvig-Holsten. Monrad vidste, at Folkestemningen i Danmark var afgjort imod en nordligere Delingslinie end Dannevirke, og to af vore Udsendinge i London raadede til at forkaste Englands Forslag. Monrad stillede sig da ogsaa paa dette Standpunkt. Kongen krævede nu, at Dannevirkelinien skulde fastholdes eller en Personalunion foreslaas. Men Monrad vilde ikke afsende denne Ordre, da han var imod Unionstanken. Ministeriet tilbød at træde tilbage, men Kongen nægtede dette, og det fortsatte. Monrad var i de følgende Dage i stor Tvivl om, hvad der skulde gøres. Hans Tanker og Arbejdskraft var i Forvejen spændt til det yderste. Krigsministeren advarede ham mod at lade Konferencen strande, og Hall anmodede ham indtrængende om ikke at forkaste Forslaget. Monrad overlod til sidst Afgørelsen til Kongen, idet han erklærede, at han vilde tage Ansvaret for denne, og vore Udsendinge fik da Paalæg om at forkaste Forslaget og fastholde Slien—Dannevirkelinien

eller foreslaa en Union. Dette førte til Konferencens Opløsning og Krigens Fortsættelse.

Havde Monrad handlet alene efter klog Beregning, havde han næppe ladet Konferencen strande uden Resultat. Men han var ikke alene en klog Politiker, men ogsaa et Menneske med et rigt Følelsesliv, og hans Følelse sagde ham, at et Folk ikke bør redde sig ved at overlade en Del af Folkelegemet til Fjenden. I en Kamp paa Liv og Død maa Løsenet være: alt eller intet.

Men snart fulgte et nyt Ulykkesbudskab: Als var tabt. Da mistede Folket Troen paa en god Udgang af Kampen, og Kongen ønskede nu et Ministerium, der vilde skaffe os Fred, og bad Monrad træde tilbage. Dette skete, et nyt Ministerium dannedes, og Fredsunderhandlinger kom i Gang. Betingelserne blev haarde, hele Sønderjylland foruden Holsten og Lauenborg skulde afstaas til Preussen og Østrig. I Rigsraadet talte Monrad imod at slutte denne Fred. Han vilde en Kamp til det yderste. Ved Udholdenhed kunde Stemningen i Europa maaske vendes. Men kun faa sluttede sig til ham, og Fredsslutningen blev godkendt.

Hele Danmark sørgede over Tabet af Sønderjylland, men næppe nogen følte det saa tungt som Monrad. I Aarevis grublede han over, om han havde handlet galt i de afgørende Øjeblikke. Et Sted i sin politiske Redegørelse skriver han: »Anerkender du da, at du ej har været Stillingen voksen? Ja, jeg anerkender det.« Og han føjer til, at det samme gælder de andre Stillinger, han har haft, og siger til sidst: »— saa søger jeg min Trøst i det store, det gamle, det uforgængelige Verdensraab: Gud, vær mig naadig.«

Monrads senere Virke.

Som Medlem af Rigsraadet deltog Monrad i Forhandlingerne om Ordningen af Danmarks Forfatningsforhold

efter Krigen, men snart tog han den Beslutning at rejse bort fra Danmark. Først tænkte han paa at bosætte sig i Sønderjylland for at deltage i Kampen for den danske Nationalitet, men han mærkede, at mange dernede ikke vilde betragte det som en Hjælp, men som en Hindring. Saa ændrede han sin Plan og udvandrede til Ny Zeeland.

Hans Hustru og Børn og flere unge Mænd fulgte ham paa den lange, lange Rejse. De blev venligt modtaget af Guvernøren, der tilbød dem Ophold i sit Landsted. Men Monrad vilde leve Nybyggerliv. Han købte 360 Tdr. Land ved en lille Sø, langt borte fra andre Mennesker. Selv maatte de fælde Træer og tømre Hus, før de fik ordentligt Tag over Hovedet. De fik Husdyr og anlagde Have, og selv om de havde mange Genvordigheder, fandt de ogsaa megen Glæde ved Arbejdet i den friske Natur med det milde Klima, og Monrad vandt Sundhed til Legeme og Sjæl. »Det løftede Sjælen,« siger han, »at leve i denne ophøjede, utæmmede Natur, at sætte Spaden i den Jord, der laa urørt siden Verdens Skabelse.« Monrad blev stærk, men mager. »Skræddermester Lund vil blive forundret,« hedder det i et Brev hjem.

Trods sit sunde, rolige Ydre bar Monrad stadig paa sine tunge Tanker. I et Brev til Allen skriver han: »Hvor maa det dog være fornøjeligt at se tilbage paa en Virksomhed som din; skal man holde sig til Sandheden, kan man ikke vide, om min har været mere til Skade end til Gavn.«

Det havde hele Tiden været Monrads Hensigt at vende tilbage til Danmark igen, og i Begyndelsen af Aaret 1869 tiltraadte han og hans Hustru og deres to Døtre Hjemrejsen. To Sønner blev tilbage, hvoraf den ene blev paa Ejendommen. Den 28. April saa de atter Sjællands grønne Kyster og Københavns Taarne. »Hjertet hoppede i Livet paa os alle; hjemme var dog bedst.«

Det var, som Gensynet med Fædrelandet hjalp til at rejse hans Livsmod. I en Tale ved en Regensfest faa Dage efter udtalte han, at skønt han ikke havde faaet udrettet, hvad han havde drømt om i sin Ungdom, var han dog ikke blevet træt af Livet. Han havde endnu som i sin Ungdom den Forvisning, at Kamp for Ideerne er det eneste, der er værd at leve for.

Det varede heller ikke længe, før han igen kom ind i en Gerning. Fra flere Sider blev han opfordret til at stille sig til Folketingsvalget i September samme Aar. Han afslog det dog bestemt. Derimod søgte han Præsteembedet i Brøndbyøster og -vester og fik det. Han blev der i halvandet Aar. En indholdsrig Prædikensamling blev til i den Tid.

I 1871 døde Biskoppen i Nykøbing. Regeringen tilbød Monrad hans gamle Embede, og han tog med Glæde imod det. Her kom han til at virke til sin Død i 1887, og i denne Gerning fandt han Tryghed og Tilfredsstillelse. Som tilsynsførende kom han baade paa anmeldte og uanmeldte Besøg. De sidste var ikke altid yndede, men Monrad vilde se, hvorledes det stod til i det daglige. Om Præsten tilhørte den ene eller den anden kirkelige Retning, betød intet for Monrad, heller ikke krævede han dybsindige Prædikener, men han glædede sig, naar han hørte et varmt og levende Vidnesbyrd. Al Dovenskab og Forsømmelighed var ham inderligt imod, og mødte han den Slags, var han ikke blid. Hans Ord kunde være rammende og haarde, og det hændte, at han anvendte dem med Urette, men blev han siden klar over dette, var han straks rede til at gøre det godt igen. Mange Anekdoter er blevet fortalt om hans Besøg i Præstegaarde og Skoler, der har været til Morskab for mange. De er gaaet over det ganske Land.

Monrad kunde ikke helt dele Grundtvigs kirkelige An-

skuelse, men han ærede Grundtvig for det kirkelige Liv, han havde vakt i Folket, og han satte meget stor Pris paa hans Salmer. Det var ogsaa Monrad, der udvirkede, at Grundtvig fik Rang med Sjællands Biskop.

Det politiske Liv havde naturligvis stadig Monrads Interesse. Et Par Aar efter sin Hjemkomst sagde han to Gange ja til Opfordringer om at stille sig ved Folketingsvalg, men begge Gange faldt han. I mange Aar sagde han derefter nej til disse Tilbud, men i 1882 lod han sig opstille i Middelfartkredsen og blev valgt. Han prøvede at modarbejde Visnepolitiken, men det lykkedes ikke for ham. Rigsdagsarbejdet kunde heller ikke fængsle ham som før. »Det er mærkeligt,« skriver han til sin Datter, »hvorledes Verdens Sager taber i Betydning, naar man nærmer sig Stunden, da man skal sige Verdens Sorger og Herligheder Farvel.« I 1886 nedlagde han sit Mandat paa Grund af Sygdom.

Hans Interesse for Tidens Spørgsmaal gav sig ogsaa Udslag i en Række »Politiske Breve«, som han udsendte. Et andet Værk fra hans Bispetid, »Fra Bønnens Verden«, viser hans Trang til at være Sjælesørger og hans Evne til at tale hjerteligt og gribende, men tillige klart og overbevisende om Kristenlivets Vilkaar og Vækst. Ved sin Død efterlod han sig en Redegørelse for sin Deltagelse i Begivenhederne omkring 1864, der siden er blevet offentliggjort.

Den 28. Marts 1887 sov han stille hen, siddende i sin Stol. Et daadrigt Liv var afsluttet.

Litteratur:

Fred. Nørgaard: D. G. Monrad.

A. Fabricius: Illustreret Danmarkshistorie for Folket.

Aage Friis: D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864. En efterladt Redegørelse.

INDHOLD

Slaget ved Lund 1776 3
Oberstløjtnant *Th. Thaulow.*
Tyvebanden paa Jydske Aas 17
Højskolelærer, cand. theol. *Peter Riemann.*
Oberst Helgesen, Frederiksstads tapre Forsvarer 30
Premierløjtnant *V. K. Sørensen.*
Asmund Christian Gleerup 37
Kommunelærer *Johan Jensen.*
Pehr Evind Svinhufvud. Et finsk Levnedsløb 52
Arkivar, Dr. phil. *Harald Jørgensen.*
Den sidste Rejse 64
August F. Schmidt.
Da Norge og Sverige gik fra hinanden 77
Lærer *Karl Rasmussen.*
Efter da stode de Vendelbo'r — Et kongeligt dansk Revolutionsforsøg 89
Cand. mag. *Nicolai Krarup.*
Da Bødlen var Profet 115
Lærer *Karl Rasmussen.*
Georg Carl von Döbeln. En svensk Kriger fra Napoleonstiden 121
Adjunkt *Aage Fasmer Blomberg.*
To bornholmske Fætre, der blev berømte Generaler i fremmed Krigstjeneste 133
Premierløjtnant *V. K. Sørensen.*
Erik Gustaf Geijer 140
Adjunkt, cand. mag. *Aagot Lading.*
Christian Flor. 1792—1875 153
Kommunelærer *Johan Jensen.*
Jens Andersen Beldenak. En dansk Prælat og Politiker .. 177
Docent, Dr. phil. *Søren Holm.*

Peder Oxe. Et Afsnit af Sundtoldens Historie 193
Stud. jur. *Erik Koch.*
Danmark-Norge og de skotske Øer i Nordatlanten 201
Konsul, Skibsmægler *Norman Hall Hansen.*
Gustav Adolf den Store 214
Adjunkt, cand. mag. *Jørgen Hatting.*
Baron von Görtz — Et Offer for Karl XII's Enevælde 226
Svend Bay-Schmidt.
Med Poul Møller til Kina 1819—21 251
Arkivar, cand. mag. *C. Rise Hansen.*
Birka 265
Oberstløjtnant *Chr. Bokkenheuser.*
Skyttegilde og Borgervæbning 274
Arkivar, cand. mag. *Henny Glarbo.*
Historie i en Landsbykirke og en Trolddomssag fra 1634 .. 283
Lærer *Karl Rasmussen.*
En Kamp for norsk Selvstændighed. Ærkebiskop Olaf Engelbrektsson 297
Adjunkt *Aage Fasmer Blomberg.*
Kongsemnet fra Sverige Gustav Vasa 311
Lærer *Johannes Grønborg.*
Ditlev Gothard Monrad 326
Kommunelærer *Johan Jensen.*

AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

3. AARGANG

4. Hefte indeholder:

Birka. Af Oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser.

Skyttegilde og Borgervæbning. Af Arkivar, cand. mag. Henny Glarbo.

Historie i en Landsbykirke og en Trolddomssag fra 1634. Af Lærer Karl Rasmussen.

En Kamp for norsk Selvstændighed. Ærkebiskop Olaf Engelbrektsson. Af Adjunkt Aage Fasmer Blomberg.

Kongsemnet fra Sverige Gustav Vasa. Af Lærer Johannes Grønborg.

Ditlev Gothard Monrad. Af Kommunelærer Johan Jensen.

Udkommer i 4 aarlige Hefter à gennemsnitlig 96 Sider. Pris pr. Hefte Kr. 1,50, Kr. 6,00 pr. Aargang. Abonnement kan tegnes i alle Brugsforeninger eller paa Postkontorerne og er bindende for en Aargang, hvorefter Tilsendelsen fortsættes, indtil Opsigelse sker.